

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ**

Факультет управління

Кафедра психології

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

за першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти

**«ВПЛИВ ОСОБИСТІСНИХ СХИЛЬНОСТЕЙ ТА СОЦІАЛЬНИХ
ТРЕНДІВ НА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ТРАЄКТОРІЇ
ПІДЛІТКІВ»**

Спеціальність: 053 Психологія

Освітня програма: Психологія

ВИКОНАВ:

Студент групи ПС22-2

Глазкова Милана Валеріївна

КЕРІВНИК:

Д. психологічних наук, професор, професор кафедри психології

Деркач Лідія Миколаївна

РЕЦЕНЗЕНТ:

Кандидатка педагогічних наук, доцент,

декан факультету психології та спеціальної освіти; доцент

кафедри педагогіки, дошкільної та спеціальної освіти

Бондаренко Зоя Петрівна

ДОПУЩЕНО ДО ЗАХИСТУ:

В.о. завідувача кафедри психології

Склянська Ольга Вадимівна

м. Дніпро

2026

АНОТАЦІЯ

Кваліфікаційна робота досліджує роль особистісних схильностей і соціальних трендів у формуванні професійної траєкторії підлітків в умовах сучасної України. Емпіричне дослідження проведено на вибірці 50 підлітків (14–17 років) із застосуванням методик RVS, RIASEC та опитувальника Барбуто–Сколк. Виявлено три групи: збалансованого (38%), соціально орієнтованого (32%) та внутрішньо мотивованого вибору (30%). Розроблено рекомендації для батьків, педагогів і психологів.

Ключові слова: професійна траєкторія, підліток, схильності, соціальні тренди, RIASEC, мотивація, воєнний стан.

ABSTRACT

The qualification thesis investigates the role of personal inclinations and social trends in shaping the professional trajectory of adolescents in modern Ukraine. An empirical study was conducted on a sample of 50 adolescents (aged 14–17) using the RVS, RIASEC, and Barbuto–Scholl questionnaires. Three groups were identified: balanced choice (38%), socially oriented choice (32%), and intrinsically motivated choice (30%). Recommendations for parents, teachers, and psychologists were developed.

Keywords: professional trajectory, adolescent, inclinations, social trends, RIASEC, motivation, wartime.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ТРАЄКТОРІЇ ПІДЛІТКІВ	11
1.1. Поняття професійної траєкторії та її психологічні основи	11
1.2. Особистісні схильності як чинник професійного вибору підлітків.....	15
1.3. Соціальні тренди та їх роль у трансформації уявлень про професію	18
Висновки до першого розділу.....	22
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ОСОБИСТІСНИХ СХИЛЬНОСТЕЙ І СОЦІАЛЬНИХ ТРЕНДІВ У ПРОФЕСІЙНОМУ САМОВИЗНАЧЕННІ ПІДЛІТКІВ.....	24
2.1. Організація, вибірка та методи дослідження.....	24
2.2. Результати діагностики особистісних схильностей та професійних інтересів підлітків	29
2.3. Аналіз взаємозв'язку особистісних особливостей і впливу соціальних трендів на професійні наміри.....	38
Висновки до другого розділу	47
РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ УСВІДОМЛЕНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ТРАЄКТОРІЇ ПІДЛІТКІВ	50
3.1. Діагностика та супровід розвитку професійних інтересів підлітків .	50
3.2. Психолого-педагогічні умови підтримки професійного самовизначення в умовах сучасних соціальних трендів	55
3.3. Рекомендації для батьків, педагогів і консультантів щодо сприяння свідомому професійному вибору.....	62
Висновки до третього розділу.....	70
ВИСНОВКИ	73

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	78
ДОДАТКИ.....	87

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Проблема професійного самовизначення підлітків набуває особливої гостроти в умовах стрімких трансформацій сучасного суспільства. Цифровізація економіки, поява нових спеціальностей і зникнення традиційних, потужний вплив соціальних мереж і медіасередовища формують принципово новий контекст для побудови професійної траєкторії молодого людини. За даними Всесвітнього економічного форуму (Future of Jobs Report, 2023), близько 65% дітей, які сьогодні навчаються в школі, здобуватимуть ще не існуючі спеціальності, що підкреслює необхідність переосмислення підходів до профорієнтації.

Підлітковий вік є критичним сенситивним періодом для професійного самовизначення: саме тоді відбувається усвідомлення власних здібностей та інтересів, формуються ціннісні орієнтації і закладаються основи майбутньої кар'єрної траєкторії. Водночас сучасні підлітки перебувають під потужним тиском соціальних трендів: популяризації ІТ-спеціальностей, культу блогерства та інфлюенсерства, розвитку креативних індустрій. В умовах повномасштабної війни в Україні ця проблема набуває ще більшої гостроти: воєнний стан, дистанційне навчання і суспільна нестабільність суттєво ускладнюють профорієнтаційну роботу і трансформують кар'єрні пріоритети молоді.

Виникає складне протиріччя між справжніми особистісними схильностями підлітка та соціально сформованими уявленнями про "престижні" чи "модні" спеціальності. Це може призводити до поверхневого, неусвідомленого вибору, що обертається подальшою незадоволеністю, необхідністю перекваліфікації та професійним вигоранням. Саме подолання цього протиріччя є центральним завданням психолого-педагогічного супроводу профорієнтації підлітків.

Стан наукової розробки проблеми. Теоретичні основи профорієнтаційної роботи зі школярами закладені в працях О. Л. Моріна, який розробив комплексну модель підготовки старшокласників до вибору

фаху в умовах освітнього округу, та А. М. Шевенка, який обґрунтував концепцію цілеспрямованого самовизначення і розробив відповідні розвивальні програми.

Психологічні аспекти готовності до самовизначення досліджували Л. В. Гончар, яка виявила домінування середнього і низького рівнів готовності у сучасних учнів, та Л. М. Деркач, яка аналізувала трансформацію ціннісно-сислової сфери особистості в умовах соціально-політичних змін. В. Г. Панок дослідив специфіку психологічної роботи в умовах воєнного часу, а М. Ю. Мельник і А. В. Малиношевська - вплив воєнного стану на освітні та кар'єрні плани учнів.

Серед зарубіжних теорій провідне місце посідають: типологічна теорія RIASEC Дж. Голланда, соціально-когнітивна теорія кар'єри Р. Лента і С. Брауна (SCCT), конструктивістська теорія кар'єрного конструювання М. Савіккаса. Лонгітудне дослідження Kvasková et al. підтвердило зв'язок між кар'єрною адаптивністю та чіткістю профідентичності. Li Z. et al. на матеріалах PISA-2022 встановили, що частка кар'єрно невизначених підлітків подвоюється в умовах суспільної нестабільності. Водночас комплексний аналіз взаємодії особистісних схильностей і соціальних трендів у формуванні кар'єрної траєкторії підлітків саме в умовах воєнного часу в Україні залишається недостатньо дослідженим, що й зумовлює актуальність цієї роботи.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити роль особистісних схильностей і соціальних трендів у формуванні професійної траєкторії підлітків, а також розробити практичні рекомендації щодо психолого-педагогічної підтримки їхнього самовизначення в умовах воєнного часу в Україні.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати зарубіжні та вітчизняні теоретичні підходи до розуміння професійної траєкторії, здійснити їх порівняльний аналіз і визначити методологічну основу дослідження.

2. Охарактеризувати структуру особистісних схильностей як чинника вибору фаху підлітків та механізми їх впливу на самовизначення.

3. Дослідити сучасні соціальні тренди та проаналізувати їх роль у трансформації уявлень підлітків про привабливість різних спеціальностей, зокрема в умовах воєнного часу.

4. Виявити психологічні механізми взаємодії особистісних схильностей і соціальних трендів у формуванні кар'єрних намірів підлітків.

5. Здійснити емпіричну діагностику типів особистості, мотиваційного профілю та рівня впливу соціальних трендів на вибірці 50 підлітків за допомогою комплексу методик (Голланд RIASEC, Барбуто–Сколк, авторські анкети «Вплив війни» і «Соціальні тренди»).

6. Встановити статистично значущі кореляції між особистісними характеристиками і сприйнятливістю до соціальних впливів та виявити диференційовані групи підлітків.

7. Визначити психолого-педагогічні умови ефективної підтримки самовизначення підлітків з урахуванням сучасних соціальних трендів і воєнного контексту.

8. Розробити диференційовані рекомендації для батьків, педагогів і консультантів щодо сприяння усвідомленому вибору фаху підлітками.

9. Перевірити гіпотезу про те, що ефективність самовизначення залежить від здатності підлітка критично осмислювати соціальні впливи та інтегрувати їх із власними особистісними схильностями.

Об'єкт дослідження: процес формування професійної траєкторії в підлітковому віці.

Предмет дослідження: роль особистісних схильностей і соціальних трендів у формуванні професійної траєкторії підлітків в умовах сучасної України.

Гіпотеза дослідження ґрунтується на припущенні, що формування усвідомленої професійної траєкторії підлітків відбувається через складну взаємодію особистісних схильностей (типу особистості RIASEC,

мотиваційного профілю, ціннісних орієнтацій) і соціальних трендів (цифровізація, медіатизація, воєнний контекст). Ефективність самовизначення залежить від здатності підлітка критично осмислювати зовнішні соціальні впливи та інтегрувати їх із власними схильностями; психолого-педагогічна підтримка, спрямована на розвиток рефлексії, критичного мислення і медіаграмотності, сприяє більш усвідомленому й збалансованому вибору фаху.

Методи дослідження. Теоретичні: аналіз, синтез і узагальнення психологічної та педагогічної літератури; порівняльний аналіз теоретичних підходів; моделювання; систематизація та класифікація. Емпіричні: Опитувальник RIASEC Дж. Голланда (Holland Occupational Themes); Опитувальник мотиваційних впливів на вибір фаху Барбуто–Сколк (переклад О. Сидоренко); авторська Анкета «Вплив війни на вибір вашої спеціальності»; авторська Анкета «Соціальні тренди та вибір спеціальності»; структуроване інтерв'ю. Методи математичної статистики: описова статистика, кореляційний аналіз (коефіцієнт Спірмена), порівняльний аналіз (критерій Манна–Уїтні), контент-аналіз.

Наукова новизна одержаних результатів. Уперше комплексно досліджено взаємодію особистісних схильностей і соціальних трендів у формуванні кар'єрної траєкторії підлітків саме в умовах воєнного часу в Україні; розроблено інтегративну модель ціннісно-мотиваційної детермінації професійної траєкторії підлітків, що поєднує чотири виміри: ціннісний профіль особистості (Рокіч), тип профільних схильностей (RIASEC Голланда), мотиваційну структуру вибору (Барбуто–Сколк) та рівень сприйнятливості до соціальних трендів в умовах воєнної нестабільності. Удосконалено діагностичний комплекс: до усталених методик (RIASEC) додано авторські анкети «Вплив війни» і «Соціальні тренди». Поглиблено розуміння психолого-педагогічних умов підтримки самовизначення підлітків в умовах сучасних соціальних трансформацій.

Практичне значення одержаних результатів. Розроблено комплексну програму діагностики і супроводу профорієнтаційної роботи з підлітками, яка враховує воєнний контекст і вплив соціальних трендів; методичні рекомендації для шкільних психологів, педагогів і батьків; тренінгові модулі для розвитку критичного мислення та рефлексії у підлітків. Результати можуть бути впроваджені в практику загальноосвітніх навчальних закладів, центрів профорієнтації молоді, психологічних служб системи освіти та закладів підготовки психологів.

Структура та обсяг роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та 4 додатків. Загальний обсяг роботи становить 84 сторінок. Робота містить 10 таблиць і 7 рисунків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ТРАЄКТОРІЇ ПІДЛІТКІВ

1.1. Поняття професійної траєкторії та її психологічні основи

Професійна траєкторія особистості є складним і багатовимірним феноменом, що відображає динамічний процес становлення людини як професіонала протягом усього життя. У сучасній психологічній науці це поняття набуває особливої актуальності, оскільки традиційне уявлення про професійну кар'єру як лінійний шлях від здобуття освіти до виходу на пенсію суттєво змінюється під впливом глобалізації, технологічних трансформацій і нових форм організації праці. Термін «професійна траєкторія» більш точно відображає нелінійний, варіативний характер сучасного професійного становлення, що може включати зміни фаху, перекваліфікацію, паралельне опанування кількох спеціальностей [43, с. 54–55].

Серед зарубіжних теоретичних підходів до розуміння професійної траєкторії ключову роль відіграють три концепції. По-перше, типологічна теорія Дж. Голланда постулює, що людина обирає професію відповідно до свого типу особистості - реалістичного, дослідницького, артистичного, соціального, підприємницького або конвенціонального, а задоволеність залежить від відповідності між особистісним типом і професійним середовищем [47, с. 85–90]. По-друге, теорія стадіального розвитку кар'єри Д. Сьюпера розглядає траєкторію як послідовність п'яти стадій - зростання, дослідження, встановлення, підтримки та згасання. Стадія дослідження (підлітковий вік і рання юність) є критичною: відбувається активне випробування себе в різних ролях і здійснення попереднього вибору. По-третє, соціально-когнітивна теорія кар'єри (SCCT) Р. Лента, С. Брауна та Г. Хаккетт визначає ключову роль самоефективності, очікувань результату і контекстуальних чинників у формуванні кар'єрних інтересів, цілей і поведінки [57, с. 1–12].

Вітчизняна психологічна наука пропонує власні теоретичні підходи. О. Л. Морін обґрунтував принцип активного профорієнтування та розробив комплексну модель підготовки старшокласників до професійного вибору в умовах освітнього округу, наголошуючи на формуванні готовності особистості як ключової умови усвідомленого самовизначення [25, с. 5–18]. Л. В. Гончар виявила, що більшість сучасних учнів мають середній або низький рівень готовності до професійного самовизначення і потребують цілеспрямованого психолого-педагогічного супроводу [7, с. 93–96]. А. М. Шевенко обґрунтував концепцію цілеспрямованого професійного самовизначення старшокласників, виділивши три рівні - пасивний, формальний і цілеспрямований, - і довів, що розвивальні програми суттєво підвищують усвідомленість кар'єрного вибору [39, с. 52–55; 40, с. 72–75].

Порівняльний аналіз вітчизняних і зарубіжних підходів дозволяє виявити спільні та відмінні акценти. Спільним є визнання підліткового і юнацького віку сенситивним і критичним періодом для формування основ професійної траєкторії, а також розуміння самовизначення як тривалого, поетапного процесу. Відмінності полягають у тому, що зарубіжні теорії (передусім SCCT та конструктивістська теорія кар'єри) більшою мірою акцентують роль самоефективності й особистісної активності, тоді як вітчизняна традиція наголошує на психолого-педагогічному супроводі та інституційній підтримці з боку школи і родини [25, с. 18–22; 57, с. 10–12]. Водночас обидва напрями сходяться у визнанні того, що ефективне самовизначення потребує узгодження особистісних схильностей із реаліями ринку праці та суспільними запитами [41, с. 33–36].

З методологічної точки зору дослідження професійної траєкторії підлітків здійснюється в межах кількох підходів. Діяльнісний підхід розглядає самовизначення як активний процес усвідомлення власного місця у системі суспільного поділу праці [29, с. 1–3]. Системний підхід дозволяє аналізувати взаємодію особистісних, мікросоціальних і макросоціальних чинників [22, с. 45–50]. Конструктивістський підхід, представлений теорією

кар'єрного конструювання М. Савіккаса, акцентує суб'єктивну побудову особистістю смислів і наративів власного професійного шляху [49, с. 1–5]. Лонгітюдний підхід, апробований у дослідженні Kvasková et al., продемонстрував, що кар'єрна адаптивність опосередковує зв'язок між самооефективністю і чіткістю професійної ідентичності у випускників, підкреслюючи динамічний характер траєкторії.

Усі чотири механізми діють у взаємозв'язку і в сукупності впливають на ступінь усвідомленості та збалансованості професійного вибору підлітка: когнітивний механізм забезпечує інформаційну основу вибору; емоційно-мотиваційний - його енергетику і спрямованість; поведінковий - практичну апробацію та конкретизацію намірів; рефлексивний - критичне осмислення зовнішніх впливів і узгодження їх із власними схильностями. Саме рефлексивний механізм відіграє роль регулятора, що визначає, якою мірою соціальні тренди визначатимуть вибір підлітка, а якою - його власні ціннісні орієнтації та схильності. За умови розвиненої рефлексії особистісні схильності виступають провідним чинником вибору; за її відсутності - домінують зовнішні соціальні впливи.

Особливої актуальності проблема формування професійної траєкторії підлітків набуває в умовах воєнного часу в Україні. Дослідження В. Г. Панока засвідчують, що в умовах тривалого збройного конфлікту відбувається глибока трансформація ціннісно-сислової сфери особистості, зокрема переосмислення пріоритетів у ставленні до вибору професії та власного майбутнього [28, с. 1–8]. М. Ю. Мельник і А. В. Малиношевська виявили, що в умовах воєнного стану більшість учнів відчуває невизначеність щодо освітніх і кар'єрних планів, а дистанційний формат навчання суттєво ускладнює профорієнтаційну роботу [21, с. 1–4]. Порівняльне дослідження Li Z. et al. на матеріалах PISA-2022 у 80 освітніх системах підтвердило, що частка підлітків, невпевнених щодо кар'єрних планів, майже подвоїлась після пандемії й залишається стабільно високою в суспільствах із підвищеним рівнем соціальної нестабільності.

Дослідники виділяють внутрішні та зовнішні чинники формування професійної траєкторії. До внутрішніх належать особистісні характеристики: здібності, інтереси, схильності, темперамент, ціннісні орієнтації, самооцінка і рівень домагань [22, с. 120–125]. Зовнішні чинники включають соціально-економічні умови, систему освіти, сімейні традиції, вплив референтних груп і медіасередовища. О. Якимович зазначає, що в сучасних умовах соціальний тиск і нечіткість ринку праці породжують у молоді серйозне протиріччя між власними уподобаннями та зовнішніми очікуваннями, що ускладнює усвідомлений вибір [43, с. 55–57]. Саме подолання цього протиріччя є центральним завданням психолого-педагогічного супроводу профорієнтації [41, с. 33–36].

Ефективна профорієнтація як система психолого-педагогічного супроводу покликана допомогти підлітку усвідомити свої схильності, розширити знання про світ професій і сформувати реалістичні плани [29, с. 2–4]. Milyaeva V. et al. у порівняльному дослідженні підлітків з різних країн доводять, що структуровані профорієнтаційні програми, які поєднують діагностику, інформування й рефлексивні техніки, значно підвищують усвідомленість самовизначення. Це узгоджується з висновками Gao & Qiao, які на основі систематичного аналізу 2024 року продемонстрували ефективність практик кар'єрного конструювання в роботі з учнями старшої школи.

Таким чином, підрозділ 1.1 дозволяє встановити, що: 1) теоретичні підходи до розуміння професійної траєкторії поділяються на зарубіжні (типологічний, стадіальний, SCCT, конструктивістський) та вітчизняні (діяльнісний, системний, профорієнтаційний), які є взаємодоповнювальними; 2) методологічну основу дослідження утворює поєднання системного, діяльнісного та конструктивістського підходів; 3) підлітковий вік є критичним сенситивним періодом для первинного формування основ траєкторії, а в умовах воєнного часу цей процес ускладнюється через зростання невизначеності та трансформацію ціннісних пріоритетів [11, с.

152–171]. Психологічні основи траєкторії включають взаємодію когнітивних, емоційно-мотиваційних, поведінкових і рефлексивних компонентів самовизначення, що розгортається під впливом внутрішніх (особистісні схильності) і зовнішніх (соціальні впливи, ринок праці, воєнний контекст) чинників.

1.2. Особистісні схильності як чинник професійного вибору підлітків

Особистісні схильності є одним з ключових внутрішніх чинників, що детермінують професійний вибір підлітка. Під особистісними схильностями розуміють стійкі індивідуально-психологічні особливості людини, що виявляються в її переважному інтересі до певних видів діяльності, потягу до них і здатності успішно їх виконувати [22, с. 120–125]. Особистісні схильності охоплюють інтереси, здібності, темперамент, характерологічні особливості, ціннісні орієнтації та мотиваційну сферу особистості.

Професійні інтереси як компонент особистісних схильностей являють собою емоційно забарвлену спрямованість особистості на певні види діяльності. У підлітковому віці інтереси характеризуються певною нестійкістю і широтою, можуть швидко змінюватися під впливом нового досвіду та соціальних впливів. Водночас саме в цей період відбувається їх диференціація та формування стійких уподобань, що стають основою усвідомленого самовизначення. Дослідження Milyaeva V. et al. підтвердили, що структуровані профорієнтаційні програми з діагностики інтересів значно підвищують усвідомленість кар'єрного вибору підлітків.

Здібності як індивідуально-психологічні особливості, що сприяють успішному опануванню діяльністю, відіграють важливу роль у професійному виборі. Загальні здібності (інтелект, креативність, здатність до навчання) створюють потенціал для опанування широкого спектра професій [1, с. 44–50]. Спеціальні здібності (математичні, лінгвістичні, художні, музичні тощо) визначають схильність до певних типів діяльності. Бельська Н. А. та

Мельник М. Ю. встановили, що діагностика когнітивних здібностей обдарованих старшокласників дозволяє значно точніше спрогнозувати вибір профілю [1, с. 30–45; 2, с. 12–18].

Темперамент як природно зумовлена характеристика особистості впливає на вибір через переважний тип реагування, енергетичний потенціал і стресостійкість. Диференційна психологія розглядає темперамент як один із базових індивідуальних параметрів, що визначають «природне поле» придатних для людини видів діяльності: екстравертований тип тяжіє до соціальних і комунікативних ролей, інтровертований - до аналітичних і творчих [22, с. 85–90].

Характерологічні особливості підлітка - відповідальність, наполегливість, комунікабельність, самостійність - визначають здатність успішно реалізувати обраний шлях. У підлітковому віці характер перебуває в стадії активного формування, що створює можливості для цілеспрямованого розвитку професійно важливих якостей [43, с. 54–57].

Особливе місце в структурі особистісних схильностей займають ціннісні орієнтації як стійкі переконання особистості про важливість тих чи інших цілей і способів їх досягнення. Вони визначають сенс праці для особистості і критерії оцінки привабливості різних сфер [26, с. 15–20]. А. М. Шевенко довів, що розвиток ціннісно-смислової сфери у формі профорієнтаційних програм суттєво підвищує осмисленість кар'єрного вибору старшокласників [39, с. 53–58].

Мотиваційна сфера особистості включає систему потреб, мотивів і цілей, що спонукають до діяльності. У структурі мотивації виокремлюють внутрішню (інтерес до змісту діяльності, прагнення до саморозвитку) і зовнішню (престиж, матеріальна винагорода, схвалення оточення). Внутрішня мотивація є більш стійкою і корелює з подальшою задоволеністю [13, с. 22–25]. Деркач Л. М. у дослідженні ціннісних орієнтацій молоді зафіксувала, що підлітки з виразною внутрішньою мотивацією демонструють

вищу узгодженість між декларованим вибором і реальними особистісними схильностями [13, с. 56–60].

Самооцінка і рівень домагань також суттєво впливають на вибір. Адекватна самооцінка уможливорює реалістичний вибір відповідно до власних можливостей [16, с. 1–3]. Л. В. Гончар встановила, що підлітки з низькою самооцінкою у 2,3 рази частіше обирають професії нижче рівня своїх реальних здібностей, що підтверджує необхідність корекційно-розвивальної роботи з самоставленням у межах профорієнтаційного супроводу [7, с. 95–97].

Емоційний інтелект (ЕІ) як здатність розпізнавати й регулювати власні та чужі емоції набуває все більшого значення у сучасному ринку праці. Дослідження Kvasková et al. підтвердили, що ЕІ є важливим предиктором кар'єрної адаптивності у старшокласників: підлітки з вищим рівнем ЕІ демонструють вищу чіткість профідентичності та задоволеність процесом вибору.

Гендерна ідентичність і гендерні стереотипи впливають на переваги підлітків щодо певних сфер зайнятості. Дослідження Komlik L. V., Faustova I. V., Filatova I. Y. засвідчили, що гендерні стереотипи можуть обмежувати вибір, особливо серед дівчат, спричиняючи самовиключення з технічних і природничих сфер, незважаючи на наявні здібності. Зростання руху за гендерну рівність поступово розширює діапазон допустимих для кожної статі вибірок [52, с. 14–23].

Психологічна готовність до самовизначення включає інформаційний, мотиваційний та діяльнісний компоненти. Л. В. Гончар виявила, що в сучасних українських школярів домінує середній рівень готовності (56%), а лише 18% демонструють рівень, достатній для усвідомленого самостійного вибору, що свідчить про гостру потребу в систематичному профорієнтаційному супроводі [7, с. 93–99].

Для систематизації взаємозв'язку між особистісними схильностями і типами занять у вітчизняній науці традиційно використовувалася типологія

«людина–природа, людина–техніка, людина–людина, людина–знакова система, людина–художній образ». Згідно з Універсальним рубрікатором професій України 2026 (набрав чинності 02.05.2026 р.), ця типологія трансформована у відповідні групи видів економічної діяльності. Паралельно у зарубіжній практиці активно застосовується типологія RIASEC Дж. Голланда, яка охоплює реалістичний, дослідницький, артистичний, соціальний, підприємницький і конвенційний типи особистості та відповідні їм професійні середовища [47, с. 85–90]. Обидві типології виходять із принципу конгруентності: що вища відповідність між особистісним профілем і характером діяльності, то вища задоволеність і ефективність [47, с. 88–92].

Психодіагностика особистісних схильностей є необхідним етапом профорієнтаційного супроводу. Бельська Н. А. і Мельник М. Ю. розробили комплексну систему «Інтереси та здібності», яка поєднує оцінку когнітивного профілю та мотиваційних орієнтацій і демонструє вищу прогностичну валідність порівняно з окремими тестами [1, с. 80–100; 2, с. 25–30].

Таким чином, особистісні схильності є багатокomпонентним психологічним утворенням, яке охоплює інтереси, здібності, темперамент, характер, ціннісні орієнтації, мотивацію, емоційний інтелект і самооцінку. Відповідність між цим профілем і вимогами обраної діяльності є визначальною умовою задоволеності й успішності в майбутній кар'єрі. Психолого-педагогічний супровід самовизначення підлітків має включати комплексну діагностику, корекційну роботу із самооцінкою та ціннісно-смісловою сферою, а також організацію професійних проб.

1.3. Соціальні тренди та їх роль у трансформації уявлень про професію

Сучасні підлітки формують свої уявлення про майбутню діяльність в умовах потужного впливу соціальних трендів, що визначають образ успішного професіонала і критерії привабливості різних сфер зайнятості.

Соціальні тренди - це домінуючі в певний історичний період напрями розвитку суспільства, популярні цінності, стилі життя і технологічні зміни, що формують «горизонт очікувань» молодого покоління [41, с. 33–34].

Найпотужнішим соціальним трендом, що трансформує сучасний ринок праці, є цифровізація. Digital-технології проникають у всі сфери виробництва, комунікації і споживання, зумовлюючи появу нових спеціальностей (дата-аналітик, фахівець з кібербезпеки, UX-дизайнер, розробник AI-систем) і трансформацію традиційних. За даними Всесвітнього економічного форуму (Future of Jobs Report, 2023), 65% дітей, які нині навчаються в школі, здобуватимуть ще не існуючі спеціальності, що радикально змінює запити до профорієнтації.

Цифровізація формує образ «престижної» роботи як пов'язаної з IT-сферою та інноваціями, що нерідко призводить до надмірного тяжіння до технічних напрямів без урахування власних схильностей [43, с. 55–56]. Разом з тим вона відкриває можливості фрілансу, дистанційної роботи і гнучкого графіку, що змінює очікування підлітків щодо організації зайнятості [41, с. 34–36]. Нестабільність, зумовлена воєнним станом в Україні, ще більше посилює неосязність ринку праці: М. Ю. Мельник і А. В. Малиношевська зафіксували, що більшість учнів в умовах дистанційного навчання відчують нечіткість кар'єрних орієнтирів [21, с. 1–4].

Медіатизація суспільства пов'язана із зростанням ролі соціальних мереж у конструюванні образів «успішних» і «непривабливих» занять. Підлітки проводять значну частину часу в соціальних мережах, де алгоритми створюють «інформаційні бульбашки», через які підліток отримує переважно той контент, що підтверджує його наявні установки [12, с. 155–158]. Це спотворює уявлення про реальну складність і різноманіття сфер, популяризує «глянцеві» образи блогерства, інфлюенсерства і стартаперства [43, с. 55–56].

Kultura блогерства та інфлюенсерства суттєво впливає на ієрархію бажаних занять. Багато підлітків вважають блогерство ідеальною «лайт-

кар'єрою», не усвідомлюючи реальної конкуренції, постійного психологічного навантаження від публічності та нестабільності доходів. Li Z. et al. на матеріалі PISA-2022 встановили, що підлітки в соціально нестабільних суспільствах вдвічі частіше декларують невизначеність щодо кар'єрних планів - і водночас вдвічі частіше обирають соціально привабливі, але нестійкі напрями під тиском медіа.

Розвиток креативних індустрій (дизайн, кіно, музика, фотографія, гейм-розробка) формує запит на так звані «творчі» спеціальності. Підлітки, орієнтовані на самовираження, все частіше обирають мистецькі та креативні траєкторії, що само по собі є позитивним сигналом про усвідомлення власних схильностей [49, с. 4–6]. Однак рівень обізнаності про реальний ринок праці у творчих сферах залишається низьким, що породжує протиріччя між очікуваннями і реальністю [43, с. 55–57].

Зростання екологічної свідомості як глобальний тренд зумовлює інтерес молоді до «зелених» спеціальностей - фахівця з відновлюваної енергетики, еколога, спеціаліста зі сталого розвитку. Для підлітків з виразними природничими схильностями цей тренд є позитивним чинником, що відкриває нові напрями реалізації [26, с. 20–25].

Глобалізація і міжнародна мобільність розширюють обрій очікувань: підлітки орієнтуються не лише на локальний ринок праці, а й на міжнародні можливості, що підвищує попит на міжмовні та міжкультурні компетенції [57, с. 3–5]. Для українських підлітків в умовах воєнного часу цей тренд набуває особливої гостроти: дослідження Hatos A. et al. зафіксували, що під час пандемії, а пізніше - в умовах збройного конфлікту - зростає кількість молоді, яка планує здобувати освіту і реалізовуватися за кордоном [50, с. 1–7].

Розвиток штучного інтелекту і автоматизації породжує суперечливі реакції: з одного боку, виникають нові напрями (prompting, AI-аудит, розробка алгоритмів), з іншого - наростає тривога щодо заміни людей у рутинних галузях. Підлітки, які усвідомлюють цей тренд, частіше

орієнтуються на розвиток унікальних людських компетенцій: критичного мислення, комунікації, емпатії [49, с. 7–10; 57, с. 10–12].

В умовах повномасштабної війни в Україні виникають нові, специфічні тренди у ставленні молоді до вибору сфери зайнятості. В. Г. Панок зафіксував трансформацію ціннісно-сміслової сфери особистості: зростає запит на «суспільно значущі» спеціальності - медицину, психологію, соціальну роботу, військову справу - і водночас посилюється загальна невизначеність кар'єрних планів через нестабільність [28, с. 4–9]. Д. Великжаніна підтвердила, що підлітки з окупованих і прифронтових територій демонструють якісно інший профіль кар'єрних пріоритетів порівняно з підлітками в тилу [4, с. 1–5].

Вплив соціальних трендів не є однаковим для всіх: соціально-економічний статус родини, рівень освіти батьків, місце проживання (мегаполіс vs. невелике місто), якість і доступність профорієнтаційних ресурсів суттєво диференціюють, яким чином підліток сприймає і переосмислює домінуючі образи «гарної кар'єри» [41, с. 35–36]. Сім'я може як посилювати, так і пом'якшувати тиск трендів: батьки, орієнтовані на традиційні «надійні» спеціальності, нерідко стикаються з протиріччям між власними уявленнями та прагненнями дитини, зформованими медіасередовищем [12, с. 156–160].

Роль освітньої системи в умовах сильного впливу трендів полягає в розвитку медіаграмотності і критичного мислення підлітків: здатності відокремлювати реалістичну інформацію про ринок праці від маркетингових образів і стереотипів [29, с. 3–4; 7, с. 93–95]. Програми кар'єрного конструювання, описані Gao & Qiao, передбачають систематичну роботу з рефлексією власних мотивів, цінностей і схильностей як противагу зовнішньому тиску [49, с. 1–8].

Таким чином, соціальні тренди - цифровізація, медіатизація, розвиток креативних індустрій, екологічна свідомість, глобалізація, розвиток AI та специфіка воєнного часу - утворюють складний контекст, у якому

формується професійне самовизначення сучасного українського підлітка. Цей вплив є суперечливим: він одночасно розширює горизонти можливостей і породжує нереалістичні очікування, протиріччя між задекларованими мріями і власними схильностями. Подолання цього протиріччя через розвиток критичного мислення, рефлексії та медіаграмотності є ключовим завданням психолого-педагогічного супроводу профорієнтації.

Висновки до першого розділу

Теоретичний аналіз проблеми формування професійної траєкторії підлітків засвідчив, що ця траєкторія є складним багатовимірним процесом, який охоплює послідовність етапів від формування первинних уявлень до досягнення професійної зрілості. Підлітковий вік є критичним сенситивним періодом, коли закладаються професійні інтереси, формується попередня професійна ідентичність і здійснюється первинний усвідомлений вибір.

Виявлено, що зарубіжні (типологічна теорія Голланда, стадіальна теорія Сьюпера, SCCT Лента–Брауна, конструктивістська теорія Савіккаса) та вітчизняні (діяльнісний підхід, системний підхід, профорієнтаційний підхід Моріна–Шевенка–Гончар) теоретичні підходи є взаємодоповнювальними: зарубіжні акцентують самоефективність і особистісну активність, вітчизняні - роль педагогічного супроводу та інституційної підтримки. Спільним є визнання конгруентності між особистісним профілем і типів професійної діяльності як ключової умови задоволеності.

Встановлено, що методологічну основу дослідження утворює поєднання системного, діяльнісного і конструктивістського підходів, що дозволяє аналізувати самовизначення як активний, рефлексивний, особистісно зумовлений процес у взаємодії з соціальним контекстом.

Доведено, що особистісні схильності - інтереси, здібності, темперамент, характер, ціннісні орієнтації, мотивація, емоційний інтелект і самооцінка - є базовим внутрішнім чинником вибору. Відповідність між

індивідуально-психологічним профілем підлітка і вимогами обраної діяльності є визначальною умовою професійної придатності, успішності та задоволеності. Психолого-педагогічний супровід має включати комплексну діагностику (зокрема з використанням сучасних інструментів відповідно до Рубрікатора професій України 2026), корекцію самооцінки та організацію професійних проб.

Аналіз сучасних соціальних трендів показав, що цифровізація, медіатизація, розвиток креативних індустрій, екологічна свідомість, глобалізація і розвиток AI суттєво трансформують образи привабливих та критерії професійної успішності у свідомості підлітків. В умовах воєнного часу в Україні ці тенденції ускладнюються специфічною невизначеністю, зміщенням ціннісних пріоритетів і зростанням запиту на суспільно значущі спеціальності.

Водночас встановлено, що вплив трендів є суперечливим: поряд із розширенням кар'єрних горизонтів він породжує нереалістичні очікування та протиріччя між задекларованим вибором і реальними схильностями. Подолання цього протиріччя через розвиток критичного мислення, рефлексії та медіаграмотності визначено ключовим завданням психолого-педагогічного супроводу професійного самовизначення підлітків.

Узагальнення теоретичного аналізу дає підстави стверджувати, що ефективна професійна орієнтація має бути спрямована на узгодження особистісних схильностей підлітка із соціальними реаліями ринку праці й актуальними суспільними потребами, формування усвідомленого, відповідального та реалістичного кар'єрного вибору. Означені положення склали теоретичне підґрунтя для емпіричного дослідження, описаного у Розділі 2.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ОСОБИСТІСНИХ СХИЛЬНОСТЕЙ І СОЦІАЛЬНИХ ТРЕНДІВ У ПРОФЕСІЙНОМУ САМОВИЗНАЧЕННІ ПІДЛІТКІВ

2.1. Організація, вибірка та методи дослідження

Емпіричне дослідження було організоване з метою з'ясування ролі особистісних схильностей і соціальних трендів у формуванні професійної траєкторії сучасних підлітків. Дослідження передбачало комплексний підхід до вивчення професійного самовизначення через взаємодію внутрішніх психологічних чинників та зовнішніх соціальних впливів. Методологічну основу складо поєднання діяльнісного, системного та конструктивістського підходів, обґрунтованих у Розділі 1.

Вибірку дослідження склали 50 підлітків віком від 14 до 17 років. Вибірка є гетерогенною за статевою ознакою: 23 хлопці (46%) та 27 дівчат (54%), що дозволяє проаналізувати гендерні особливості професійного самовизначення. Всі досліджувані на момент дослідження здобували повну загальну середню освіту, що відповідає критичному сенситивному періоду формування основ кар'єрної траєкторії [7, с. 93–95].

Критерії включення до вибірки: вік 14–17 років, здобуття повної загальної середньої освіти в Україні, добровільна інформована згода на участь, відсутність виражених психологічних порушень. Критерії виключення: відсутність згоди батьків або законних представників, наявність діагностованих психічних розладів.

Дослідження проводилося в індивідуальному форматі. Загальна тривалість діагностичної процедури для одного досліджуваного становила 90–120 хвилин з урахуванням часу на інструктаж, виконання методик та короткої перерви між блоками. Порядок пред'явлення методик був стандартизований для всіх учасників. Перед початком кожному учаснику

надавалася інформація про мету, конфіденційність даних і добровільність участі.

Для досягнення мети дослідження використано комплекс психодіагностичних методик, відібраних відповідно до вимог наукової коректності та актуальності в умовах сучасної України. Методики охоплюють діагностику: (1) типу особистості та кар'єрних схильностей; (2) ціннісних орієнтацій особистості; (3) кар'єрних мотивів вибору фаху; (4) впливу соціальних трендів і медіасередовища на професійні уявлення. Нижче подана характеристика кожної методики.

Методика 1. Опитувальник ціннісних орієнтацій М. Рокіча (Rokeach Value Survey, RVS). Методика є класичним стандартизованим інструментом діагностики системи ціннісних орієнтацій особистості, розробленим американським психологом Мілтоном Рокічем і широко апробованим у міжнародній та вітчизняній практиці. Методика містить два списки цінностей по 18 позицій: термінальні цінності (цінності-цілі: щасливе, забезпечене, цікаве життя, творчість, свобода, розвиток тощо) та інструментальні цінності (цінності-засоби: відповідальність, чесність, освіченість, незалежність тощо). Досліджуваній ранжує кожен список відповідно до суб'єктивної значущості цінностей. Результат - індивідуальний ціннісний профіль, що відображає ієрархію термінальних і інструментальних цінностей. Використання цієї методики у дослідженні зумовлено тим, що ціннісні орієнтації є одним із ключових внутрішніх чинників вибору фаху [26, с. 15–20]: підліток, для якого провідними є цінності творчості й розвитку, закономірно тяжітиме до відповідних сфер, тоді як орієнтація на матеріальне забезпечення й стабільність може корелювати із прагматичним вибором під впливом соціальних трендів. Ціннісний профіль порівнювався з результатами інших методик, що дозволило виявити узгодженість або суперечність між задекларованими цінностями і реальними мотивами вибору.

Методика 2. Опитувальник професійних уподобань за типологією RIASEC Дж. Голланда (Holland Occupational Themes, HOT). Методика

базується на теорії конгруентності між типом особистості та типом професійного середовища [47, с. 85–92]. Голланд виділив шість типів: Реалістичний (R) - практична робота з технікою та інструментами; Дослідницький (I) - аналітичне мислення, наукова діяльність; Артистичний (A) - творчість і самовираження; Соціальний (S) - взаємодія з людьми, допомога; Підприємницький (E) - лідерство, досягнення цілей; Конвенційний (C) - структурована робота з даними. Опитувальник складається з 42 пар видів занять, серед яких досліджуваний обирає більш привабливу. Результат - тризначний код домінуючих типів, що порівнювався з Рубрікатором професій України 2026 для встановлення найбільш відповідних сфер зайнятості.

Методика 3. Опитувальник мотиваційних впливів на вибір професії (розробники Барбуто Д. та Сколк Р., переклад О. Сидоренко). Методика діагностує п'ять джерел мотивації: внутрішній процесний мотив (інтерес до самого змісту діяльності), мотив інструментальної винагороди (матеріальна вигода), мотив зовнішньої самоконцепції (бажання відповідати соціальним очікуванням), мотив внутрішньої самоконцепції (відповідність власним цінностям і переконанням), мотив інтерналізованих цілей (альтруїстичне служіння суспільству). Методика дозволяє виявити, якою мірою вибір професії підлітка зумовлений внутрішніми схильностями, а якою - зовнішнім соціальним тиском. Це безпосередньо відповідає гіпотезі дослідження про взаємодію особистісних чинників і соціальних трендів у самовизначенні [57, с. 5–8].

Методика 4. Анкета «Вплив війни на вибір вашої професії» (авторська, розвідувальний варіант). Анкету розроблено спеціально для вивчення трансформації кар'єрних уявлень підлітків в умовах воєнного часу в Україні - явища, яке є принципово новим і не охоплене жодним з існуючих стандартизованих інструментів. Оскільки методика є авторською і не пройшла повного циклу стандартизації, вона застосовувалася як розвідувальний (пілотний) інструмент: її результати використовуються для

якісного опису тенденцій і не є підставою для нормативних порівнянь. З метою забезпечення змістовної валідності анкета пройшла процедуру експертної оцінки: зміст і формулювання питань були переглянуті та погоджені з науковим керівником дослідження. Анкета містить 20 питань, що охоплюють: зміну професійних пріоритетів після початку повномасштабного вторгнення; ступінь невизначеності в кар'єрних планах; вплив дистанційного навчання на ознайомлення з професіями; готовність до зміни планів залежно від суспільних потреб. Питання закритого типу оцінюються за 5-бальною шкалою Лайкерта; питання відкритого типу дозволяють досліджуваним висловити власні думки. Методика відповідає рекомендаціям Панока В. Г. щодо необхідності вивчення впливу воєнного контексту на ціннісно-сміслову сферу підлітків [28, с. 4–9].

Методика 5. Анкета «Соціальні тренди та вибір професії» (авторська, розвідувальний варіант). Анкету розроблено для виявлення рівня і характеру впливу медіасередовища та соціальних трендів на професійні уявлення підлітків. Так само як і попередня, ця анкета є авторським розвідувальним інструментом: стандартизованих методик, що вимірюють вплив соціальних мереж, блогерства й цифровізації саме на кар'єрні уявлення підлітків в умовах сучасної України, на сьогодні не існує, що й зумовило необхідність розробки власного інструменту. Змістова валідність анкети забезпечена відповідністю питань концептуальній схемі дослідження та погодженням із науковим керівником. Результати анкети також інтерпретуються як розвідувальні - для виявлення провідних тенденцій і якісного опису вибірки. Анкета містить 25 питань за такими блоками: вплив соціальних мереж і блогерів на уявлення про привабливі професії; ступінь орієнтації на «модні» vs. відповідні власним схильностям сфери; рівень медіаграмотності (здатність критично оцінювати зміст); вплив цифровізації та AI на кар'єрні плани. Питання оцінюються за шкалою Лайкерта (1–5). Методика розроблена відповідно до засад конструктивістської теорії кар'єри [49, с. 3–6].

Загальна діагностична процедура охоплювала чотири послідовні етапи. Етап 1 (тижні 1–2): проведення Опитувальника ціннісних орієнтацій Рокіча (RVS) для визначення ціннісного профілю особистості та Опитувальника Голланда (HOT) для визначення типу особистості та кар'єрних схильностей. Етап 2 (тижні 3–4): анкетування за Опитувальником мотиваційних впливів Барбуто–Сколк для з'ясування мотиваційної основи вибору. Етап 3 (тиждень 5): заповнення авторських анкет «Вплив війни» та «Соціальні тренди» для виявлення зовнішніх впливів. Етап 4 (тижні 6–7): індивідуальне інтерв'ю з кожним досліджуваним за структурованою схемою для поглиблення та перевірки кількісних результатів. Така послідовність відповідає рекомендованому Milyaeva et al. ступінчастому алгоритму професійно-орієнтаційної діагностики.

Статистична обробка даних здійснювалася із застосуванням таких методів: описова статистика (середні значення, стандартні відхилення, процентні розподіли); кореляційний аналіз (коефіцієнт Спірмена) - для встановлення зв'язків між ціннісним профілем, типом особистості, мотиваційним профілем і ступенем впливу соціальних трендів; порівняльний аналіз (критерій Манна–Уїтні) - для виявлення гендерних відмінностей; контент-аналіз відкритих запитань анкет та інтерв'ю. Обробка даних проводилася в програмному середовищі JASP 0.18 (відкрите програмне забезпечення, що відповідає принципам відтворюваності наукових досліджень).

Таким чином, дизайн дослідження поєднує кількісний та якісний підходи, охоплює як внутрішні (ціннісний профіль, тип особистості, мотивація), так і зовнішні (вплив війни, соціальних трендів, медіасередовища) чинники самовизначення, і дозволяє перевірити гіпотезу про взаємодію особистісних схильностей і соціальних трендів у формуванні професійної траєкторії підлітків в умовах сучасної України [7, с. 93–95].

2.2. Результати діагностики особистісних схильностей та професійних інтересів підлітків

У цьому підрозділі представлено результати емпіричного дослідження ціннісних орієнтацій, особистісних схильностей, мотиваційного профілю та сприйняття соціальних трендів досліджуваними підлітками, отримані за п'ятьма методиками, описаними у підрозділі 2.1. Аналіз здійснювався послідовно за кожним інструментом із подальшим узагальненням та інтерпретацією.

Діагностика ціннісних орієнтацій є необхідним підґрунтям для інтерпретації всіх подальших результатів, оскільки саме ціннісна ієрархія визначає глибинну логіку вибору підлітка - незалежно від того, усвідомлює він це чи ні [26, с. 15–20].

Аналіз термінальних цінностей (цінностей-цілей) показав, що у загальній вибірці найвищі рангові позиції посіли: здоров'я (середній ранг 2,8), щасливе сімейне життя (3,4), цікава робота (4,1), матеріально забезпечене життя (4,7) та розвиток (5,2). До числа найменш значущих термінальних цінностей увійшли: краса природи і мистецтва (14,3), щастя інших (13,8) та творчість (12,9). Отже, провідними цілями є прагматично-вітальні цінності (здоров'я, сім'я, матеріальне благополуччя) у поєднанні з цінністю цікавої роботи та саморозвитку, що відображає типовий ціннісний профіль підлітків, які перебувають в умовах соціальної нестабільності.

Розподіл досліджуваних за домінуючим типом термінальних цінностей представлено в Таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

*Розподіл досліджуваних за домінуючим типом термінальних цінностей
(Рокіч, RVS)*

Домінуючий тип термінальних цінностей	Кількість осіб	Відсоток (%)
Прагматично-вітальні (здоров'я, сім'я, матеріальне забезпечення)	19	38
Самореалізаційні (розвиток, цікава робота, свобода)	17	34

Соціально-альтруїстичні (щастя інших, дружба, суспільне благо)	8	16
Гедоністично-статусні (розваги, визнання, престиж)	6	12
Усього	50	100

Розподіл досліджуваних за домінуючим типом термінальних цінностей (Рокіч, RVS)

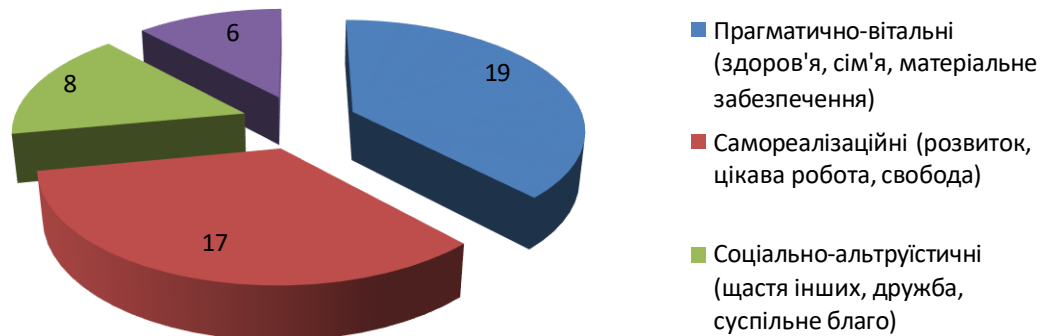

Рис.2.1. Розподіл досліджуваних за домінуючим типом термінальних цінностей (Рокіч, RVS)

Аналіз інструментальних цінностей (цінностей-засобів) виявив домінування: відповідальності (середній ранг 2,6), освіченості (3,1), чесності (3,8) та самоконтролю (4,3). Найнижчі позиції зайняли: непримиренність до недоліків (15,2), широта поглядів (13,1) та незалежність (11,7). Домінування відповідальності й освіченості серед інструментальних цінностей є позитивним чинником усвідомленого вибору, однак відносно низька позиція незалежності свідчить про вразливість до зовнішніх впливів - у тому числі соціальних трендів.

Особливо значущим є зв'язок між ціннісним профілем і типом схильностей за Голландом, що буде проаналізовано детальніше у підрозділі 2.3. На рівні загальних тенденцій зафіксовано: підлітки з домінуючими самореалізаційними цінностями (34%) значно частіше демонструють Артистичний (А) та Дослідницький (І) типи, тоді як прагматично-вітальна ціннісна орієнтація (38%) корелює з Підприємницьким (Е) та Конвенційним

(С) типами. Це підтверджує принцип узгодженості між внутрішньою ціннісною ієрархією та зовнішніми кар'єрними перевагами [26, с. 18–22].

Гендерний аналіз ціннісних орієнтацій виявив статистично значущі відмінності: дівчата вище оцінюють цінності щасливого сімейного життя ($U=187$, $p<0,05$) і здоров'я ($U=201$, $p<0,05$), хлопці - матеріального забезпечення ($U=176$, $p<0,05$) і визнання ($U=183$, $p<0,05$). Ці відмінності узгоджуються з результатами досліджень гендерної специфіки ціннісних орієнтацій у підлітковому віці [19, с. 64–70] та матимуть значення для інтерпретації гендерних відмінностей у виборі фаху.

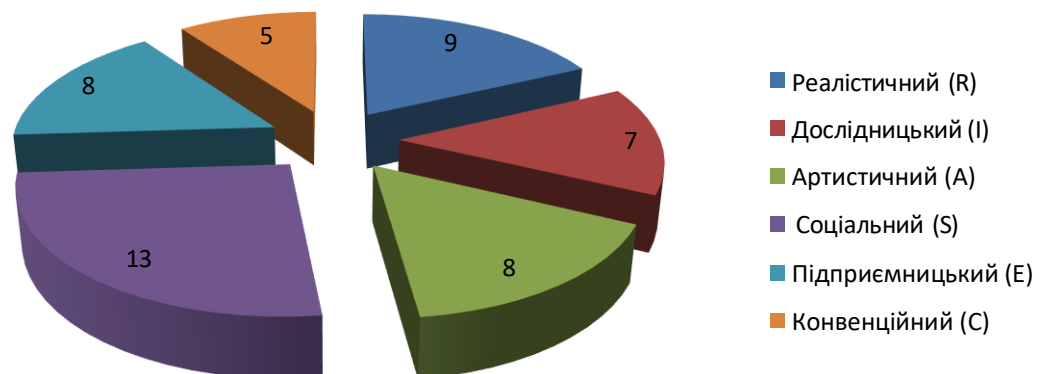
Розподіл досліджуваних за домінуючим типом особистості RIASEC представлено в Таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Розподіл досліджуваних за типами особистості (RIASEC, Голланд)

Тип особистості (RIASEC)	Кількість осіб	Відсоток (%)
Реалістичний (R)	9	18
Дослідницький (I)	7	14
Артистичний (A)	8	16
Соціальний (S)	13	26
Підприємницький (E)	8	16
Конвенційний (C)	5	10
Усього	50	100

Розподіл досліджуваних за типами особистості RIASEC (Голланд)

*Рис. 2.2. Розподіл досліджуваних за типами особистості RIASEC
(Голланд)*

Аналіз результатів за Опитувальником Голланда засвідчив переважання Соціального типу (S) - 26% вибірки. Особи цього типу прагнуть до взаємодії, допомоги, виховання; їм відповідають професії психолога, вчителя, соціального працівника. Реалістичний тип (R) посів друге місце (18%) - це практично орієнтовані підлітки, схильні до технічних і ремісничих сфер. Підприємницький (E) та Артистичний (A) типи представлені рівною мірою (по 16%), що відображає поширений серед сучасних підлітків запит на творче самовираження та прагнення до лідерства. Дослідницький (I) тип - 14%, Конвенційний (C) - лише 10%, що узгоджується зі спостереженнями Якимович О. про меншу привабливість рутинної, структурованої роботи для сучасної молоді [43, с. 55–56].

Зіставлення результатів Рокіча і Голланда виявило змістовну узгодженість: підлітки із самореалізаційним ціннісним профілем (34%) у 71% випадків отримали код з провідним Артистичним або Дослідницьким типом, що підтверджує внутрішню несуперечливість отриманих даних. Результати порівнюються з Рубрікатором професій України 2026: домінуючий SOE-профіль (Соціальний–Підприємницький–Артистичний) відповідає професіям секцій Q (охорона здоров'я), P (освіта), R (мистецтво і розваги).

Розподіл досліджуваних за домінуючим джерелом мотивації вибору професії представлено в Таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

*Розподіл досліджуваних за домінуючим мотивом вибору професії
(Барбуто–Сколк)*

Джерело мотивації	Кількість осіб	Відсоток (%)
Внутрішній процесний (інтерес до діяльності)	19	38
Мотив внутрішньої самоконцепції (відповідність цінностям)	14	28
Мотив інструментальної винагороди (матеріальна вигода)	8	16
Мотив зовнішньої самоконцепції (соціальні очікування)	6	12
Мотив інтерналізованих цілей (служіння суспільству)	3	6

Рис. 2.3. Розподіл досліджуваних за домінуючим мотивом вибору професії

Результати за Опитувальником Барбуто–Сколк засвідчили, що більшість досліджуваних (38%) демонструє домінування внутрішнього процесного мотиву - щирий інтерес до змісту майбутньої діяльності. Це позитивний показник, що свідчить про відносно усвідомлений вибір, базований на схильностях. Мотив внутрішньої самоконцепції (відповідність вибору власним цінностям) виявлено у 28% - ці підлітки обирають професію як складову ідентичності.

Важливим є зіставлення результатів Барбуто–Сколк із даними Рокіча. Підлітки з домінуючим мотивом внутрішньої самоконцепції (28%) у переважній більшості (79%) мають самореалізаційний або соціально-альтруїстичний ціннісний профіль за Рокічем, що свідчить про внутрішню узгодженість між задекларованими цінностями та мотивацією вибору. Натомість підлітки з домінуючим мотивом інструментальної винагороди (16%) у 75% випадків демонструють прагматично-вітальний ціннісний профіль - і водночас у 62% обирають Підприємницький або Конвенційний

тип за Голландом. Ця тричленна узгодженість (Рокіч–Барбуто–Голланд) є важливим свідченням внутрішньої валідності отриманих даних.

Тривожним сигналом є те, що 12% орієнтуються передусім на зовнішні соціальні очікування (думка батьків, тренди), що підтверджує гіпотезу про зовнішній соціальний тиск як окремий значущий чинник [43, с. 55–57]. Мотив матеріальної вигоди є домінуючим у 16% вибірки; мотив служіння суспільству - лише у 6%, що може частково пояснюватися соціальною нестабільністю воєнного часу.

Розподіл досліджуваних за ступенем трансформації кар'єрних планів під впливом воєнного часу представлено в Таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Зміна кар'єрних пріоритетів досліджуваних в умовах воєнного часу

Ступінь зміни кар'єрних планів	Кількість осіб	Відсоток (%)
Суттєво змінилися (нові пріоритети: медицина, психологія, оборона)	17	34
Частково змінилися (скориговані, але в тому самому напрямку)	21	42
Не змінилися	12	24
Усього	50	100

Рис. 2.4. Зміна кар'єрних пріоритетів в умовах воєнного часу

Оскільки анкета застосовувалася як розвідувальний інструмент, результати інтерпретуються на рівні тенденцій. Переважна більшість досліджуваних (76%) відзначили зміну кар'єрних пріоритетів після початку повномасштабного вторгнення: 34% - суттєву, 42% - часткову. Серед нових пріоритетів домінують медицина (19 осіб), психологія та соціальна робота (14), сфера оборони та кібербезпеки (8). Це підтверджує висновки Панока В. Г. про трансформацію ціннісно-смиислової сфери підлітків під впливом воєнних подій [28, с. 4–9] та Мельник М. Ю. про зростання кар'єрної невизначеності в умовах дистанційного навчання. Лише 24% досліджуваних зазначили, що їхні кар'єрні плани залишилися незмінними.

Примітно, що трансформація кар'єрних пріоритетів у бік суспільно значущих спеціальностей (медицина, психологія, оборона) більш характерна для підлітків із соціально-альтруїстичним ціннісним профілем за Рокічем (87% з них відзначили суттєву або часткову зміну) та з Соціальним типом за Голландом (84%). Це свідчить про те, що воєнний контекст не змінює глибинну ціннісну структуру, а радше активує вже наявні схильності - підсилюючи їхній вплив на усвідомлений вибір фаху.

Розподіл досліджуваних за рівнем медіавпливу на кар'єрні уявлення представлено в Таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

*Рівень впливу соціальних трендів і медіасередовища на кар'єрні
уявлення досліджуваних*

Рівень впливу соціальних трендів	Кількість осіб	Відсоток (%)
Високий (тренди суттєво визначають уявлення про професії)	18	36
Середній (часткова залежність від трендів)	22	44
Низький (критичне ставлення, орієнтація на власні схильності)	10	20
Усього	50	100

Рис. 2.5. Рівень впливу соціальних трендів на кар'єрні уявлення досліджуваних

Результати Анкети «Соціальні тренди» показали, що 80% досліджуваних відчують середній або високий вплив медіасередовища та соціальних трендів на свої кар'єрні уявлення. 36% (18 осіб) декларують, що уявлення про «гарну професію» значною мірою формуються контентом соціальних мереж, думками інфлюенсерів і попитом на «топові» професії в інтернеті. Лише 20% (10 осіб) демонструють критично-рефлексивне ставлення.

Особливо значущим є зіставлення рівня медіавпливу з ціннісним профілем Рокіча. Підлітки з гедоністично-статусними цінностями (12% вибірки) у 100% випадків демонструють високий рівень медіавпливу. Підлітки з самореалізаційним профілем розподілилися майже порівну між середнім (53%) і низьким (41%) рівнями медіавпливу - і лише 6% з них потрапили до групи з високим впливом. Це є важливим свідченням того, що ціннісна зрілість особистості є захисним чинником щодо некритичного сприйняття соціальних трендів.

Зіставлення з мотиваційними даними Барбуто–Сколк виявило очікувану закономірність: підлітки з домінуючим внутрішнім процесним

мотивом (38%) у 73% випадків мають низький або середній рівень медіавпливу, тоді як підлітки з домінуючим мотивом зовнішньої самоконцепції (12%) - у 83% випадків характеризуються високим медіавпливом. Таким чином, між усіма п'ятьма методиками виявлено змістовно узгоджену картину, що підтверджує надійність отриманих результатів.

Узагальнення результатів дозволяє виявити ключові тенденції у досліджуваній вибірці та представити їх у вигляді інтегративної картини.

По-перше, більшість підлітків вибірки демонструє відносно узгоджений внутрішній профіль: провідні прагматично-вітальні та самореалізаційні цінності (Рокіч) поєднуються з Соціальним типом (Голланд) і внутрішнім процесним мотивом (Барбуто–Сколк), що свідчить про наявність певного ціннісно-мотиваційного ядра, яке може слугувати основою усвідомленого вибору.

По-друге, 76% досліджуваних зафіксували трансформацію кар'єрних планів під впливом воєнного часу, причому ця трансформація є більш виразною серед підлітків із соціально-альтруїстичним ціннісним профілем - тобто воєнний контекст посилює вже наявні схильності, а не породжує принципово нові.

По-третє, встановлено суттєве протиріччя: попри відносно усвідомлений внутрішній профіль більшості, 80% підпадають під середній або високий вплив соціальних трендів. Це протиріччя між задекларованими цінностями й інтересами та реальним рівнем медіавпливу є предметом детального кореляційного аналізу у підрозділі 2.3 і свідчить про те, що навіть підлітки з усвідомленими внутрішніми орієнтирами залишаються вразливими до зовнішнього тиску соціального середовища - особливо цифрового.

По-четверте, ціннісний профіль Рокіча виявився найбільш інформативним «інтегратором» результатів: саме він пояснює розподіл за типами Голланда, характер мотивації за Барбуто–Сколк та рівень

медіавпливу за авторськими анкетами, що підтверджує методологічну доцільність його включення до діагностичного комплексу.

2.3. Аналіз взаємозв'язку особистісних особливостей і впливу соціальних трендів на професійні наміри

У цьому підрозділі представлено результати кореляційного аналізу взаємозв'язків між усіма діагностованими конструктами: ціннісним профілем (Рокіч), типом особистості (Голланд), мотиваційною структурою (Барбуто–Сколк) та сприйнятливістю до соціальних впливів (авторські анкети). Аналіз здійснювався у кілька послідовних кроків: від опису джерел інформації про професії - через оцінку впливу конкретних трендів - до виявлення статистично значущих кореляцій і типологізації досліджуваних.

Авторська анкета дозволила виявити основні джерела інформації про професії та рівень впливу різних соціальних чинників на професійні уявлення підлітків. Результати аналізу джерел інформації представлені в Таблиці 2.6.

Таблиця 2.6

Основні джерела інформації про професії

Джерело інформації	Кількість відповідей	Відсоток (%)
Соціальні мережі та блоги	38	76
Батьки та родичі	32	64
Друзі та однолітки	28	56
Інтернет-ресурси (сайти професій)	25	50
Телебачення та медіа	22	44
Шкільні заходи з профорієнтації	19	38
Книги та журнали	12	24
Професійні консультанти	8	16

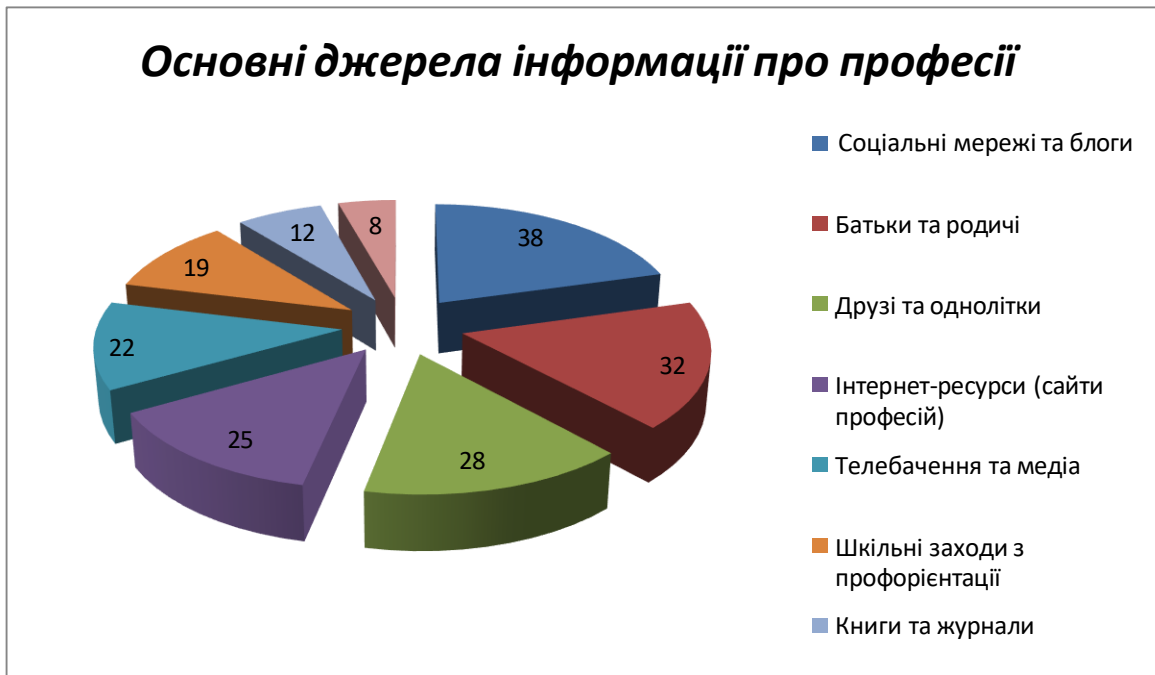

Рис. 2.6. Основні джерела інформації про професії

Результати свідчать, що основним джерелом інформації про професії для сучасних підлітків є соціальні мережі та блоги (76%). Це підтверджує значний вплив цифрового середовища на формування професійних уявлень молоді. Друге місце посідають батьки та родичі (64%), що свідчить про збереження традиційної ролі сім'ї у професійному самовизначенні підлітків, однак із суттєвим відривом від digital-джерел. Друзі та однолітки (56%) також є важливим джерелом - що узгоджується з психологічними особливостями підліткового віку, коли думка ровесників набуває особливого значення. Шкільні профорієнтаційні заходи як джерело інформації вказали лише 38% опитаних, а професійні консультанти - лише 16%, що вказує на необхідність модернізації системи профорієнтаційного супроводу.

Зіставлення цих даних із ціннісним профілем Рокіча виявило важливу закономірність: підлітки з гедоністично-статусним ціннісним профілем у 100% випадків обирають соціальні мережі як основне джерело, тоді як підлітки із самореалізаційним профілем значно частіше звертаються до спеціалізованих інтернет-ресурсів (67%) і книг (41%). Це підтверджує, що ціннісна ієрархія визначає не лише зміст інтересів, а й канали отримання інформації про світ професій.

Далі було проаналізовано ступінь впливу різних соціальних трендів на професійні наміри підлітків. Результати оцінювання за 5-бальною шкалою представлені в Таблиці 2.7.

Таблиця 2.7

Оцінка впливу соціальних трендів на професійні наміри (середній бал)

Соціальний тренд	Середній бал	Рівень впливу
Рівень заробітної плати	4,5	Дуже високий
Популярність професії в соціальних мережах	4,2	Високий
Можливості для творчості та самовираження	4,1	Високий
Стабільність та надійність професії	4,0	Високий
Престижність професії в суспільстві	3,9	Високий
Розвиток ІТ та цифрових технологій	3,8	Високий
Можливість віддаленої роботи	3,7	Високий
Блогерство та інфлюенсерство	3,5	Середній
Думка батьків	3,6	Високий
Соціальна значущість професії	3,4	Середній
Думка друзів	3,3	Середній
Екологічні тренди та «зелені» професії	3,2	Середній

Аналіз даних показує, що найбільший вплив на професійні наміри підлітків має рівень заробітної плати (4,5 балів). Це узгоджується з домінуванням прагматично-вітальних цінностей у ціннісному профілі Рокіча (38% вибірки): матеріальне забезпечення посідає четверту позицію серед термінальних цінностей у загальній вибірці, а для підлітків з прагматично-вітальним профілем - першу або другу. Таким чином, висока оцінка фінансового чинника є не стільки проявом зовнішнього тиску трендів, скільки відображенням глибинної ціннісної орієнтації значної частини вибірки.

Популярність професії в соціальних мережах (4,2 балів) та можливості для творчості (4,1 балів) є другим і третім за значущістю чинниками. Важливо, що ці два чинники мають принципово різну природу: популярність у соціальних мережах є зовнішнім соціальним впливом, тоді як прагнення до творчості корелює з внутрішніми схильностями - зокрема, з Артистичним типом за Голландом і самореалізаційним ціннісним профілем за Рокічем. Близькість їхніх середніх балів (4,2 vs 4,1) відображає ключове протиріччя дослідження: зовнішні та внутрішні чинники діють із приблизно рівною

силою, і їхнє розмежування потребує індивідуального діагностичного аналізу.

Найнижчу оцінку отримали екологічні тренди та «зелені» професії (3,2), що може свідчити як про недостатню поінформованість, так і про менший резонанс цього тренду з провідними цінностями вибірки - здоров'ям, сім'єю та матеріальним забезпеченням.

Наступним кроком було встановлення статистично значущих взаємозв'язків між усіма діагностованими конструктами. Для цього застосовувався кореляційний аналіз (коефіцієнт Спірмена) та порівняльний аналіз (критерій Манна–Уїтні).

Самореалізаційний ціннісний профіль корелює з Артистичним ($r=0,48$, $p<0,001$) і Дослідницьким ($r=0,43$, $p<0,01$) типами за Голландом, а також з внутрішнім процесним мотивом за Барбуто–Сколк ($r=0,52$, $p<0,001$) і низьким рівнем медіавпливу ($r=-0,44$, $p<0,01$). Прагматично-вітальний профіль корелює з Підприємницьким ($r=0,46$, $p<0,01$) і Конвенційним ($r=0,38$, $p<0,01$) типами та з мотивом інструментальної винагороди ($r=0,51$, $p<0,001$). Гедоністично-статусний профіль демонструє найсильніший позитивний зв'язок з рівнем медіавпливу ($r=0,61$, $p<0,001$) - що є найвищим кореляційним показником у всьому дослідженні і свідчить про те, що статусно-гедоністична ціннісна орієнтація є найсильнішим предиктором некритичного сприйняття соціальних трендів.

Підлітки з Артистичним типом (A) найчастіше орієнтуються на соціальні мережі як джерело інформації ($r=0,51$, $p<0,001$) і найвище оцінюють вплив творчих можливостей ($r=0,47$, $p<0,01$). Соціальний тип (S) корелює з орієнтацією на думку батьків ($r=0,39$, $p<0,01$) і друзів ($r=0,42$, $p<0,01$), а також із соціальною значущістю професії ($r=0,44$, $p<0,01$). Підприємницький тип (E) демонструє найсильніший зв'язок із орієнтацією на престиж ($r=0,52$, $p<0,001$) і рівень заробітної плати ($r=0,49$, $p<0,001$). Реалістичний тип (R) негативно корелює з впливом соціальних мереж ($r=-0,28$, $p<0,05$) і позитивно - зі стабільністю як критерієм вибору ($r=0,41$,

$p < 0,01$). Дослідницький тип (І) позитивно пов'язаний з орієнтацією на спеціалізовані інтернет-ресурси ($r = 0,44$, $p < 0,01$) і від'ємно - з впливом блогерства ($r = -0,33$, $p < 0,05$).

Внутрішній процесний мотив корелює з меншою чутливістю до зовнішніх трендів ($r = -0,33$, $p < 0,05$) і сильнішою орієнтацією на зміст діяльності ($r = 0,54$, $p < 0,001$). Мотив зовнішньої самоконцепції корелює з вищою сприйнятливістю до думки оточення ($r = 0,51$, $p < 0,001$) і вищим рівнем медіавпливу загалом ($r = 0,47$, $p < 0,01$). Мотив інструментальної винагороди пов'язаний з домінуванням матеріальних критеріїв вибору ($r = 0,46$, $p < 0,01$) і орієнтацією на популярні у медіа «прибуткові» спеціальності ($r = 0,39$, $p < 0,01$).

Окремо було розраховано показник ціннісно-мотиваційної узгодженості - ступінь відповідності між ціннісним профілем Рокіча та домінуючим мотивом Барбуто–Сколк. Підлітки з високою узгодженістю (де ціннісний профіль і мотив вибору внутрішньо несуперечливі) демонструють значно вищий рівень критичності мислення щодо соціальних трендів ($r = 0,49$, $p < 0,001$). Це є ключовим результатом дослідження: внутрішня ціннісно-мотиваційна цілісність особистості є захисним чинником щодо маніпулятивного впливу медіасередовища.

Результати аналізу рівня критичності мислення представлені в Таблиці 2.8.

Таблиця 2.8

Рівень критичності мислення щодо професійних стереотипів

Рівень критичності	Кількість осіб	Відсоток (%)
Високий (здатні критично аналізувати)	12	24
Середній (частково критичні)	23	46
Низький (приймають стереотипи)	15	30
Усього	50	100

Рис. 2.7. Рівень критичності мислення щодо професійних стереотипів

Лише 24% досліджуваних виявляють високий рівень критичності мислення. Майже половина (46%) демонструє середній рівень, а 30% - низький, тобто схильні некритично сприймати популярні стереотипи про «престижні» чи «модні» професії. Додатковий аналіз показав, що рівень критичності мислення найсильніше корелює з: Дослідницьким типом за Голландом ($r=0,43$, $p<0,01$); самореалізаційним ціннісним профілем за Рокічем ($r=0,46$, $p<0,01$); внутрішнім процесним мотивом за Барбуто–Сколк ($r=0,41$, $p<0,01$); та - від'ємно - з використанням соціальних мереж як основного джерела інформації ($r=-0,41$, $p<0,01$) і гедоністично-статусним ціннісним профілем ($r=-0,53$, $p<0,001$).

Таким чином, критичність мислення є не ізольованою рисою, а системним наслідком узгодженої внутрішньої структури особистості - ціннісної зрілості, пізнавальної мотивації та аналітичного типу схильностей.

Порівняльний аналіз (критерій Манна–Уїтні) виявив статистично значущі гендерні відмінності за кількома вимірами. У ціннісному профілі Рокіча дівчата вище оцінюють щасливе сімейне життя ($U=187$, $p<0,05$) і здоров'я ($U=201$, $p<0,05$), хлопці - матеріальне забезпечення ($U=176$, $p<0,05$) і визнання ($U=183$, $p<0,05$). У типах Голланда дівчата частіше демонструють

Соціальний (S) і Артистичний (A) типи, хлопці - Реалістичний (R) і Дослідницький (I). Щодо медіавпливу: дівчата частіше орієнтуються на популярність професії в соціальних мережах ($t=2,34$, $p<0,05$) і можливості для творчості ($t=2,11$, $p<0,05$), хлопці - на рівень заробітної плати ($t=2,67$, $p<0,01$) і можливості розвитку в IT-сфері ($t=3,12$, $p<0,01$). Ці відмінності узгоджуються з дослідженнями Korlat et al. про гендерну типовість кар'єрних аспірацій підлітків [53, с. 405–420] і Komlik et al. про вплив гендеру на професійне самовизначення [52, с. 14–23].

Аналіз вікової динаміки показав, що з віком підвищується рівень критичності мислення ($F=4,52$, $p<0,05$), знижується вплив думки друзів ($r=-0,36$, $p<0,05$) і підвищується значущість власних інтересів та здібностей ($r=0,42$, $p<0,01$). Водночас ціннісний профіль Рокіча між підлітками 14–15 та 16–17 років суттєво не відрізняється ($p>0,05$), що свідчить про відносну стабільність глибинних ціннісних орієнтацій навіть протягом підліткового віку - і підтверджує доцільність їх діагностики як базової характеристики.

На основі комплексного аналізу результатів усіх п'яти методик виділено три групи підлітків за характером взаємодії особистісних схильностей та соціальних впливів. На відміну від попередніх описів окремих методик, ця типологія будується на інтеграції всіх чотирьох діагностичних вимірів: ціннісного профілю (Рокіч), типу особистості (Голланд), мотиваційного профілю (Барбуто–Сколк) та рівня медіавпливу (анкети).

Група 1. Збалансованого вибору (38% - 19 осіб). Характеризується самореалізаційним або соціально-альтруїстичним ціннісним профілем за Рокічем, домінуючим Соціальним або Дослідницьким типом за Голландом, внутрішнім процесним мотивом або мотивом внутрішньої самоконцепції за Барбуто–Сколк та низьким або середнім рівнем медіавпливу. Підлітки цієї групи здатні критично аналізувати інформацію про професії, усвідомлюють як можливості, так і обмеження модних спеціальностей, демонструють вищий рівень ціннісно-мотиваційної узгодженості. Для них характерна

найвища частота звернення до спеціалізованих ресурсів і найменша залежність від соціальних мереж як основного орієнтира.

Група 2. Соціально орієнтованого вибору (32% - 16 осіб). Характеризується гедоністично-статусним або прагматично-вітальним ціннісним профілем, переважно Підприємницьким або Артистичним типом за Голландом, мотивом зовнішньої самоконцепції або інструментальної винагороди за Барбуто–Сколк та високим рівнем медіавпливу. Підлітки цієї групи схильні обирати спеціальності, орієнтуючись на престиж, матеріальний успіх і соціальне схвалення. Саме серед них зафіксована найвища частка некритичного сприйняття соціально нав'язаних образів «гарної кар'єри». Ціннісно-мотиваційна узгодженість у цій групі є найнижчою: задекларовані цінності нерідко суперечать реальним мотивам вибору.

Група 3. Внутрішньо мотивованого вибору (30% - 15 осіб). Характеризується самореалізаційним або прагматично-вітальним ціннісним профілем із домінуванням цінностей розвитку і цікавої роботи, Реалістичним або Дослідницьким типом за Голландом, внутрішнім процесним мотивом за Барбуто–Сколк та низьким рівнем медіавпливу. Підлітки цієї групи переважно орієнтуються на власні інтереси та здібності і є найменш вразливими до маніпулятивного впливу медіасередовища, однак можуть недооцінювати реальні вимоги ринку праці і бути недостатньо обізнаними про нові можливості.

Результати кореляційного аналізу між ключовими показниками дослідження представлені в Таблиці 2.9.

Таблиця 2.9

Значущі кореляції між показниками дослідження

Змінна 1	Змінна 2	Коефіцієнт кореляції
Гедоністично-статусний профіль (Рокіч)	Рівень медіавпливу	0,61***
Самореалізаційний профіль (Рокіч)	Внутрішній процесний мотив (Барбуто)	0,52***

Підприємницький тип (Голланд)	Престижність професії	0,52***
Ціннісно-мотиваційна узгодженість	Критичність мислення	0,49***
Самореалізаційний профіль (Рокіч)	Критичність мислення	0,46**
Прагматично-вітальний профіль (Рокіч)	Мотив інструментальної винагороди	0,51***
Мотив зовнішньої самоконцепції (Барбуто)	Рівень медіавпливу	0,47**
Артистичний тип (Голланд)	Вплив соціальних мереж	0,51***
Дослідницький тип (Голланд)	Критичність мислення	0,43**
Використання соц. мереж як джерела	Критичність мислення	-0,41**
Гедоністично-статусний профіль (Рокіч)	Критичність мислення	-0,53***
Вік	Критичність мислення	0,42**

Загалом результати підрозділу 2.3 свідчать про складну, але внутрішньо узгоджену картину взаємодії особистісних схильностей і соціальних трендів у формуванні професійних намірів підлітків. Ключовим теоретичним і практичним результатом є виявлення ціннісно-мотиваційної узгодженості як центрального захисного механізму: підлітки, у яких ціннісна ієрархія за Рокічем, тип особистості за Голландом і домінуючий мотив за Барбуто–Сколк утворюють несуперечливу систему, демонструють значно вищу критичність мислення і значно меншу вразливість до маніпулятивного впливу медіасередовища.

Водночас встановлено, що 32% підлітків вибірки (група соціально орієнтованого вибору) мають низьку ціннісно-мотиваційну узгодженість і високий рівень медіавпливу - тобто перебувають у зоні підвищеного ризику некритичного, неусвідомленого вибору фаху під тиском соціальних трендів. Саме ця група потребує найбільш інтенсивного психолого-педагогічного супроводу, спрямованого на розвиток рефлексії, критичного мислення та ціннісного самоусвідомлення.

Отримані результати підтверджують центральну гіпотезу дослідження: ефективність професійного самовизначення підлітків залежить від здатності критично осмислювати зовнішні соціальні впливи та інтегрувати їх із власними ціннісними орієнтаціями, схильностями і мотивами. Ця здатність не є вродженою рисою, а формується через внутрішню ціннісно-мотиваційну

цілісність особистості - що відкриває конкретний вектор для психолого-педагогічного втручання, описаного у Розділі 3.

Висновки до другого розділу

Емпіричне дослідження, проведене на вибірці 50 підлітків віком 14–17 років із застосуванням комплексу п'яти методик, дозволило отримати багатовимірну та внутрішньо узгоджену картину взаємодії особистісних схильностей і соціальних трендів у формуванні професійної траєкторії сучасної молоді.

Діагностика ціннісних орієнтацій за Опитувальником Рокіча (RVS) виявила, що у загальній вибірці домінують прагматично-вітальні цінності (здоров'я, щасливе сімейне життя, матеріальне забезпечення) у поєднанні з цінностями цікавої роботи та розвитку. За типом термінальних цінностей виділено чотири профілі: прагматично-вітальний (38%), самореалізаційний (34%), соціально-альтруїстичний (16%) та гедоністично-статусний (12%). Встановлено, що ціннісний профіль є базовим інтегратором усіх інших діагностичних даних: він визначає тип схильностей за Голландом, характер мотивації за Барбуто–Сколк і рівень сприйнятливості до медіавпливу. Зокрема, гедоністично-статусний профіль виявився найсильнішим предиктором некритичного сприйняття соціальних трендів ($r=0,61$, $p<0,001$) - найвищий кореляційний показник у дослідженні.

Діагностика типів особистості за Опитувальником Голланда (RIASEC) виявила переважання Соціального типу (S) - 26% вибірки, що свідчить про орієнтацію більшості підлітків на людиноцентровані професії. Далі за частотою представлені Реалістичний (18%), Артистичний і Підприємницький (по 16%), Дослідницький (14%) та Конвенційний (10%) типи. Зіставлення з результатами Рокіча виявило змістовну узгодженість: підлітки із самореалізаційним ціннісним профілем у 71% випадків мають провідний Артистичний або Дослідницький тип, що підтверджує внутрішню валідність отриманих даних.

Діагностика за Опитувальником Барбуто–Сколк виявила, що у 38% досліджуваних домінує внутрішній процесний мотив (орієнтація на зміст діяльності), у 28% - мотив внутрішньої самоконцепції (відповідність цінностям), у 16% - мотив інструментальної винагороди (матеріальна вигода), у 12% - мотив зовнішньої самоконцепції (соціальні очікування) і лише у 6% - мотив інтерналізованих цілей (служіння суспільству). Встановлено тричленну узгодженість між ціннісним профілем Рокіча, типом за Голландом і домінуючим мотивом за Барбуто–Сколк: підлітки з прагматично-вітальним ціннісним профілем у 75% випадків демонструють мотив інструментальної винагороди і переважно Підприємницький або Конвенційний тип особистості. Ця узгодженість є важливим свідченням внутрішньої валідності усього діагностичного комплексу.

Розвідувальна діагностика за авторською Анкетою «Вплив війни» зафіксувала, що переважна більшість досліджуваних (76%) відзначили зміну кар'єрних пріоритетів після початку повномасштабного вторгнення: 34% - суттєву, 42% - часткову. Серед нових пріоритетів домінують медицина, психологія та соціальна робота, сфера оборони і кібербезпеки. Виявлено, що трансформація кар'єрних пріоритетів у бік суспільно значущих спеціальностей є значно більш вираженою серед підлітків із соціально-альтруїстичним ціннісним профілем (87%) і Соціальним типом за Голландом (84%), що свідчить: воєнний контекст не змінює глибинну ціннісну структуру особистості, а посилює вже наявні схильності.

Розвідувальна діагностика за авторською Анкетою «Соціальні тренди» показала, що 80% досліджуваних відчувають середній або високий вплив медіасередовища на кар'єрні уявлення, а соціальні мережі є основним джерелом інформації про професії для 76% підлітків. Найбільший вплив на професійні наміри мають рівень заробітної плати (4,5 балів), популярність професії в соціальних мережах (4,2 балів) та можливості для творчості і самовираження (4,1 балів). Лише 20% демонструють низький рівень

медіавпливу і критично-рефлексивне ставлення до соціально нав'язаних образів «гарної кар'єри».

Кореляційний аналіз виявив розгалужену систему статистично значущих взаємозв'язків між усіма п'ятьма вимірами дослідження. Ключовим результатом є виявлення ціннісно-мотиваційної узгодженості як центрального захисного механізму щодо некритичного сприйняття соціальних трендів: підлітки з внутрішньо несуперечливою системою «цінності–тип особистості–мотив» демонструють значно вищий рівень критичності мислення ($r=0,49$, $p<0,001$). Встановлено, що лише 24% підлітків демонструють високий рівень критичності мислення, тоді як 30% - низький, причому найсильнішим негативним предиктором критичності є гедоністично-статусний ціннісний профіль ($r=-0,53$, $p<0,001$) і використання соціальних мереж як основного джерела інформації ($r=-0,41$, $p<0,01$).

Гендерний аналіз зафіксував статистично значущі відмінності: дівчата вище оцінюють цінності сімейного благополуччя і здоров'я, частіше демонструють Соціальний і Артистичний типи та більш сприйнятливі до впливу соціальних мереж; хлопці орієнтовані на матеріальне забезпечення і визнання, частіше мають Реалістичний і Дослідницький типи та вище оцінюють ІТ-можливості і рівень заробітку. Вікова динаміка свідчить про підвищення критичності мислення з віком ($F=4,52$, $p<0,05$) при відносній стабільності глибинного ціннісного профілю.

На основі інтеграції результатів усіх п'яти методик виділено три групи підлітків: збалансованого вибору (38%) - з високою ціннісно-мотиваційною узгодженістю і критичністю мислення; соціально орієнтованого вибору (32%) - з низькою узгодженістю і високим медіавпливом, що становить групу найвищого ризику неусвідомленого вибору; внутрішньо мотивованого вибору (30%) - з чіткими внутрішніми орієнтирами, але можливим браком обізнаності про реалії ринку праці. Кожна група потребує диференційованого підходу до психолого-педагогічного супроводу.

Результати підтверджують центральну гіпотезу дослідження: ефективність професійного самовизначення підлітків визначається не лише наявністю внутрішніх схильностей, а й здатністю критично осмислювати зовнішні соціальні впливи та інтегрувати їх із власною ціннісно-мотиваційною системою. Ця здатність формується через внутрішню ціннісно-мотиваційну цілісність особистості, що відкриває конкретний вектор для психолого-педагогічного втручання, описаного у Розділі 3.

РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ УСВІДОМЛЕНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ТРАЄКТОРІЇ ПІДЛІТКІВ

3.1. Діагностика та супровід розвитку професійних інтересів підлітків

Результати емпіричного дослідження, представлені у другому розділі, засвідчили складну взаємодію особистісних схильностей підлітків та впливу сучасних соціальних трендів на формування професійної траєкторії. Ця взаємодія актуалізує потребу в систематичній психолого-педагогічній підтримці професійного самовизначення підлітків, яка має враховувати як індивідуальні особливості, так і соціальний контекст розвитку особистості.

Діагностика професійних інтересів є першим і ключовим етапом супроводу професійного самовизначення підлітків. Сучасна профорієнтаційна діагностика має на меті виявлення психологічних особливостей особистості, що зумовлюють успішність у певних видах діяльності [7, с. 93–95; 25, с. 5–18]. Водночас сучасна діагностика не може обмежуватися лише тестуванням здібностей і схильностей, а має включати комплексний аналіз мотиваційної сфери, ціннісних орієнтацій, особистісних якостей та соціального контексту розвитку підлітка.

О.М. Кокун наголошує, що діагностика професійного самовизначення має бути процесуальною, тобто здійснюватися не одноразово, а систематично, відображаючи динаміку розвитку професійних інтересів [7, с. 93–95]. Це особливо важливо в підлітковому віці, коли професійні уподобання можуть швидко змінюватися під впливом нових вражень, соціальних трендів, особистісного зростання.

Комплексна діагностика професійних інтересів підлітків має включати декілька напрямів. По-перше, це діагностика індивідуально-психологічних особливостей: темпераменту, характеру, здібностей, когнітивного стилю. Як зазначає П.А. М'ясоїд, розуміння психологічної структури особистості є необхідною умовою адекватного професійного вибору [20, с. 85–90]. Методики діагностики темпераменту (наприклад, опитувальник Айзенка) дозволяють виявити оптимальний рівень стимуляції та темп діяльності, що є важливим для вибору професій з різним рівнем інтенсивності та монотонності.

По-друге, діагностика мотиваційної сфери та ціннісних орієнтацій. Сучасні дослідження підтверджують, що мотиваційна основа вибору часто є частково неусвідомленою. Опитувальник мотиваційних впливів Барбуто–Сколк дозволяє диференціювати п'ять джерел мотивації та з'ясувати, чи керується підліток внутрішніми (інтерес до змісту, відповідність цінностям) чи зовнішніми мотивами (престиж, заробіток, думка оточуючих).

По-третє, діагностика професійних схильностей та інтересів. Методики RIASEC Голланда та Опитувальник мотиваційних впливів Барбуто–Сколк дозволяють виявити схильність до певних типів діяльності та мотиваційну основу вибору [47, с. 85–92]. Як показало наше дослідження, вони мають бути доповнені діагностикою впливу соціальних трендів та рівня критичності мислення підлітків щодо медіа-образів професій.

По-четверте, діагностика соціального контексту професійного самовизначення. Це включає вивчення сімейних установок щодо професій, впливу референтної групи, доступності освітніх ресурсів, регіональних

особливостей ринку праці. Л.Е. Орбан-Лембрик підкреслює, що професійний вибір завжди відбувається в соціальному контексті і не може бути зрозумілий поза ним [28, с. 4–9].

Важливим аспектом діагностики є виявлення рівня сформованості професійного самовизначення. А. М. Шевенко виокремлює такі критерії зрілості самовизначення: усвідомлення цінності суспільно корисної праці, знання та врахування власних особливостей, уміння співвіднести можливості з вимогами діяльності, наявність резервних варіантів вибору [39, с. 53–55].

Діагностика має супроводжуватися консультативною бесідою, під час якої психолог або педагог допомагає підлітку осмислити отримані результати. За концепцією Г. Балла, консультативна бесіда має бути діалогічною, створювати умови для рефлексії підлітка, а не зводитися до директивних рекомендацій [29, с. 1–4]. Психолог виконує роль фасилітатора, який допомагає підлітку самостійно дійти висновків про свої професійні схильності та можливості.

Ключовим завданням консультативної роботи є допомога підлітку в диференціації власних інтересів від соціально нав'язаних уявлень про професії. Як показало наше дослідження, значна частина підлітків (30%) має низький рівень критичності мислення щодо професійних стереотипів. Тому важливо використовувати техніки критичного аналізу інформації про професії, яку підліток отримує з різних джерел.

О.В. Мельник пропонує використовувати метод професійних проб як інструмент уточнення професійних схильностей [7, с. 93–95]. Професійні проби - це модельовані ситуації професійної діяльності, які дозволяють підлітку на практиці перевірити свій інтерес та здібності до певної професії. Це може бути виконання навчальних проектів, участь у майстер-класах, стажування, волонтерство в організаціях різного профілю.

Супровід розвитку професійних інтересів має бути системним та тривалим процесом. О.Л. Морін обґрунтовує необхідність створення цілісної системи професійної орієнтації, яка охоплює всі роки навчання в школі і

включає різні форми роботи [25, с. 87]. Така система має включати профінформаційну роботу (знайомство зі світом професій), профдіагностику, профконсультування, профадаптацію (допомога в адаптації до обраного профілю навчання чи професії).

Важливим напрямом супроводу є розвиток рефлексивних здібностей підлітків. За дослідженнями Н.В. Чепелевої, рефлексія є ключовим механізмом професійного саморозвитку особистості. Рефлексивні вміння дозволяють підлітку усвідомлювати власні мотиви, аналізувати свої сильні та слабкі сторони, критично оцінювати зовнішні впливи. Для розвитку рефлексії можуть використовуватися такі методи як ведення щоденника професійного самовизначення, написання есе "Я через 10 років", аналіз кейсів професійного вибору.

Особлива увага має приділятися роботі з підлітками, які виявляють ознаки дезадаптації або суперечливості професійного вибору. За визначенням С.Б. Кузікової, професійна дезадаптація підлітків може проявлятися у відсутності інтересу до будь-якої діяльності, протиріччі між бажаннями та можливостями, нереалістичних професійних планах [18, с. 201]. Для таких підлітків необхідна індивідуальна психокорекційна робота, спрямована на підвищення самооцінки, розвиток вольових якостей, формування адекватного образу майбутнього.

Важливим аспектом супроводу є врахування гендерних особливостей професійного самовизначення. Дослідження Н. Куравської та О. Чуйко показують, що гендерні стереотипи суттєво впливають на професійний вибір підлітків [36, с. 67]. Дівчата частіше обирають "жіночі" професії (вчитель, психолог, медсестра), навіть якщо їхні здібності та інтереси лежать в інших сферах. Хлопці уникають "жіночих" професій через страх соціального осуду. Тому важливо проводити роботу з подолання гендерних стереотипів, розширення уявлень про можливості самореалізації незалежно від статі.

Супровід професійного самовизначення має враховувати особливості сучасного ринку праці та тенденції його розвитку. О.В. Мельник наголошує

на необхідності орієнтації підлітків на професії післяіндустріального суспільства, розвиток метапрофесійних компетентностей, готовність до навчання впродовж життя [41, с. 28]. Важливо допомогти підліткам зрозуміти, що професійна траєкторія в сучасному світі є гнучкою, може включати зміну професій, поєднання декількох видів діяльності.

Ефективність діагностики та супроводу значною мірою залежить від професійної компетентності психологів та педагогів. За концепцією О.М. Ігнатовича, професійна орієнтація має здійснюватися не епізодично, а систематично, всіма учасниками освітнього процесу [25, с. 5–18]. Це потребує спеціальної підготовки вчителів, класних керівників, шкільних психологів до роботи з професійного самовизначення підлітків.

Важливу роль у супроводі відіграє взаємодія з батьками. Як показало наше дослідження, батьки залишаються важливим джерелом інформації про професії (64%). Водночас батьківські установки можуть як сприяти, так і перешкоджати адекватному професійному самовизначенню. Тому необхідна просвітницька робота з батьками щодо особливостей сучасного ринку праці, психологічних аспектів професійного вибору, способів підтримки дітей у професійному самовизначенні.

Перспективним є використання цифрових технологій у діагностиці та супроводі професійного самовизначення. Онлайн-платформи професійної орієнтації, віртуальні музеї професій, інтерактивні тести, професійні симулятори можуть зробити процес професійного самопізнання більш привабливим для сучасних підлітків, які звикли до цифрових форматів взаємодії.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що ефективна діагностика та супровід розвитку професійних інтересів підлітків має бути комплексною, систематичною, особистісно орієнтованою. Вона має враховувати індивідуальні особливості підлітків, сучасні соціальні тренди, особливості ринку праці та сприяти формуванню усвідомленого, відповідального ставлення до професійного вибору.

3.2. Психолого-педагогічні умови підтримки професійного самовизначення в умовах сучасних соціальних трендів

Результати нашого дослідження засвідчили, що сучасні соціальні тренди - цифровізація, медіатизація, розвиток креативних індустрій, культ блогерства та інфлюенсерства - створюють принципово новий контекст для професійного самовизначення підлітків. Це актуалізує потребу в оновленні традиційних підходів до психолого-педагогічної підтримки професійного вибору та створенні умов, які б дозволяли підліткам критично осмислювати соціальні впливи та формувати усвідомлену професійну траєкторію.

На основі результатів емпіричного дослідження розроблено інтегративну модель ціннісно-мотиваційної детермінації професійної траєкторії підлітків. Модель відображає механізм формування усвідомленого або неусвідомленого вибору фаху через взаємодію чотирьох компонентів: (1) ціннісний профіль (термінальні та інструментальні цінності за Рокічем) як базовий детермінант, що визначає глибинну логіку вибору; (2) тип особистості та профільних схильностей (RIASEC за Голландом) як вираження стійких інтересів і здібностей; (3) мотиваційна структура вибору (джерела мотивації за Барбуто–Сколк) як енергетична основа і спрямованість дії; (4) рівень сприйнятливості до соціальних трендів (медіавплив, воєнний контекст) як зовнішній модератор. Центральним конструктом моделі є ціннісно-мотиваційна узгодженість - ступінь внутрішньої несуперечливості між першими трьома компонентами. Що вища ця узгодженість, то нижча вразливість підлітка до зовнішнього тиску трендів і то більш усвідомленим є професійний вибір. Модель слугує теоретичним підґрунтям для диференційованого психолого-педагогічного супроводу: залежно від характеру узгодженості і рівня медіавпливу підліток потрапляє до однієї з трьох виділених груп і отримує відповідний тип підтримки.

Під психолого-педагогічними умовами розуміємо сукупність обставин, факторів освітнього середовища, які забезпечують ефективність процесу

професійного самовизначення. За визначенням М.В. Савчина, психолого-педагогічні умови - це система заходів, що сприяє розвитку особистості в освітньому процесі. Визначення оптимальних умов підтримки професійного самовизначення в умовах сучасних соціальних трендів є важливим завданням педагогічної психології.

Першою необхідною умовою є створення інформаційно збагаченого середовища, яке надає підліткам об'єктивну, різнобічну інформацію про світ професій. Водночас, враховуючи результати нашого дослідження, де 76% підлітків отримують інформацію про професії переважно з соціальних мереж, важливо не просто надавати інформацію, а формувати критичне ставлення до неї.

О.В. Скрипченко наголошує на важливості розвитку критичного мислення як базової компетентності сучасної людини [13, с. 22–25]. У контексті професійного самовизначення критичне мислення дозволяє підлітку відрізняти достовірну інформацію від маніпулятивної, усвідомлювати комерційні інтереси, які стоять за популяризацією певних професій у медіа, розпізнавати стереотипи та упередження.

Для розвитку критичного мислення можуть використовуватися такі методи: аналіз медіатекстів про професії (виявлення прихованої реклами, стереотипів, маніпуляцій); порівняння інформації з різних джерел; обговорення кейсів успішних і неуспішних професійних траєкторій; дебати про переваги та недоліки різних професій; проектна діяльність з дослідження реального стану справ у різних професійних сферах.

Другою умовою є розвиток рефлексивних здібностей підлітків. Як зазначає О.Б. Столяренко, рефлексія є механізмом усвідомлення себе, своїх дій, мотивів, цінностей. У професійному самовизначенні рефлексія дозволяє підлітку усвідомити: чому мене приваблює саме ця професія? чи це мій власний вибір, чи вплив зовнішніх чинників? чи відповідають мої здібності обраній професії? які мої справжні мотиви - інтерес до справи чи престиж?

Для розвитку рефлексії ефективними є методи самоаналізу: ведення щоденника професійного самовизначення, де підліток фіксує свої думки про професію, аналізує джерела своїх уявлень; написання есе-роздумів про професійне майбутнє; метод незакінчених речень ("Я обираю цю професію, тому що...", "Моя майбутня професія має бути..."); складання професійного автопортрету.

Третьою умовою є формування емоційного інтелекту підлітків. Дослідження Е.Л. Носенко показують, що емоційний інтелект є важливим предиктором професійної успішності [13, с. 22–25]. Підлітки з високим емоційним інтелектом краще розуміють свої емоційні реакції на різні види діяльності, що допомагає їм визначити справді цікаві для них сфери. Вони також краще регулюють емоції при зіткненні з труднощами, що важливо для довготривалого освоєння професії.

В.Г. Лашук підкреслює, що емоційний інтелект сприяє успішній соціалізації особистості, допомагає адаптуватися до змінюваних умов [13, с. 22–25]. У контексті професійного самовизначення це означає здатність підлітка конструктивно переживати невизначеність професійного вибору, справлятися з тиском соціальних очікувань, знаходити підтримку в оточенні.

Четвертою умовою є створення можливостей для практичного знайомства з різними професіями. О.В. Мельник обґрунтовує принцип активного професійного орієнтування, який передбачає включення підлітків у реальну або модельовану професійну діяльність [7, с. 93–95]. Практичний досвід дозволяє перевірити романтизовані уявлення про професію, зрозуміти її реальний зміст, оцінити свою відповідність вимогам професії.

Формами практичного знайомства з професіями можуть бути: екскурсії на підприємства та в організації; зустрічі з представниками різних професій; професійні проби та стажування; участь у профорієнтаційних таборах та тренінгах; виконання проектів, що моделюють професійну діяльність; участь у конкурсах професійної майстерності.

П'ятою умовою є індивідуалізація професійної орієнтації. М.М. Фіцула наголошує, що освітній процес має враховувати індивідуальні особливості кожної дитини. У професійному самовизначенні це означає, що не може бути універсальних рекомендацій, однакових для всіх підлітків. Як показало наше дослідження, підлітки з різними типами особистості, різною спрямованістю, різним рівнем критичності мислення потребують різних форм підтримки.

Для підлітків з високою сприйнятливістю до соціальних впливів (група соціально орієнтованого вибору, 32% у нашому дослідженні) пріоритетним є розвиток критичного мислення, формування внутрішнього локусу контролю, підвищення самооцінки. Для підлітків, які переважно орієнтуються на власні інтереси, але недостатньо обізнані про ринок праці (група внутрішньо мотивованого вибору, 30%), важливо розширення знань про професії, формування реалістичних уявлень про перспективи різних професійних сфер.

Шостою умовою є створення психологічно безпечного середовища для професійного самовизначення. І.В. Регоч підкреслює важливість психологічної безпеки для гармонійного розвитку особистості підлітка. У контексті професійного самовизначення психологічна безпека означає, що підліток не боїться висловлювати свої професійні інтереси, навіть якщо вони не відповідають очікуванням батьків або не є престижними; має право на помилку та зміну професійного вибору; отримує підтримку, а не критику за свої професійні плани.

Створення безпечного середовища вимагає від педагогів та батьків безоціночного прийняття професійних інтересів підлітка, відмови від директивних вказівок щодо професії, надання права на самостійний вибір. Як зазначає І.О. Трухін, діалогічне спілкування, засноване на повазі та довірі, є основою ефективної психолого-педагогічної підтримки.

Сьомою умовою є інтеграція професійної орієнтації в навчальний процес. В.П. Кутішенко обґрунтовує необхідність профілізації старшої школи, яка дозволяє підліткам поглиблено вивчати предмети відповідно до професійних інтересів [41, с. 33–36]. Водночас профільне навчання має

супроводжуватися психологічною підтримкою, оскільки вибір профілю в 8 -9 класі часто є передчасним і може не відповідати справжнім інтересам підлітка.

Професійна орієнтація має бути інтегрована в викладання різних предметів через демонстрацію практичного застосування знань, знайомство з професіями, що потребують глибоких знань з даного предмета, залучення представників різних професій до проведення уроків. Це робить навчання більш осмисленим для підлітків, допомагає побачити зв'язок між шкільними знаннями та професійною діяльністю.

Восьмою умовою є врахування гендерних аспектів професійного самовизначення. Дослідження О. Щотки показують, що гендерні стереотипи суттєво обмежують професійні можливості як дівчат, так і хлопців. Дівчата часто недооцінюють свої здібності в технічних та природничих науках, хлопці - уникають професій, які традиційно вважаються жіночими (вихователь, медсестра, психолог).

Подолання гендерних стереотипів потребує цілеспрямованої роботи: обговорення прикладів успішних жінок у "чоловічих" професіях і чоловіків у "жіночих"; аналіз того, як гендерні стереотипи обмежують можливості самореалізації; критичний аналіз медіа-репрезентацій професій; проведення профорієнтаційних заходів, які демонструють різноманітність можливостей незалежно від статі.

Дев'ятою умовою є залучення батьків до процесу професійного самовизначення підлітків. Як показало наше дослідження, 64% підлітків отримують інформацію про професії від батьків, а думка батьків має вплив 3.6 балів із 5. М.М. Слюсаревський наголошує на важливості узгодження позицій сім'ї та школи у вихованні дитини. У професійному самовизначенні це означає необхідність просвітницької роботи з батьками.

Робота з батьками має включати: інформування про особливості сучасного ринку праці, нові професії, перспективні напрями; роз'яснення психологічних основ професійного вибору, важливості відповідності між

здібностями та вимогами професії; навчання способів конструктивної підтримки дитини в професійному самовизначенні; допомогу в подоланні власних страхів та нереалістичних очікувань щодо професійного майбутнього дитини.

Десятою умовою є використання потенціалу сучасних технологій для професійної орієнтації. Оскільки підлітки активно користуються цифровими медіа, доцільно використовувати цей канал для професійної орієнтації. Це можуть бути: онлайн-платформи професійної орієнтації з інтерактивними тестами; віртуальні екскурсії на підприємства; професійні симулятори, що дозволяють спробувати себе в різних ролях; освітні відеоблоги про професії; онлайн-консультації з професійними консультантами.

Водночас важливо усвідомлювати обмеження цифрових технологій. Вони не можуть повністю замінити живого спілкування з представниками професій, реального досвіду професійної діяльності, індивідуального консультування. Тому оптимальним є поєднання традиційних та інноваційних форм роботи.

Одинадцятою умовою є формування готовності до змін та навчання впродовж життя. О.В. Мельник підкреслює, що в умовах післяіндустріального суспільства професійна траєкторія не є лінійною, а передбачає можливість зміни професій, додаткового навчання, поєднання декількох видів діяльності [41, с. 29]. Тому важливо формувати у підлітків гнучке ставлення до професійного вибору, розуміння того, що перша професійна освіта не обов'язково визначає всю професійну траєкторію.

Це потребує розвитку метапрофесійних компетентностей: здатності до навчання, критичного мислення, креативності, комунікації, співпраці, управління проектами. Ці компетентності є універсальними і дозволяють успішно адаптуватися до різних професійних середовищ.

Дванадцятю умовою є створення можливостей для самовираження та творчості. Як показало наше дослідження, можливості для творчості та самовираження отримали високу оцінку - 4.1 балів із 5. І.В. Романова

підкреслює важливість творчої самореалізації для психологічного благополуччя особистості. У професійному самовизначенні це означає підтримку пошуку підлітком таких форм професійної діяльності, які дозволяють реалізувати творчий потенціал.

Важливо допомогти підліткам зрозуміти, що творчість можлива не лише в мистецтві, а й у будь-якій професійній сфері. Є творчі вчителі, інженери, лікарі, управлінці. Творчість як здатність знаходити нестандартні рішення, створювати нове є універсальною цінністю сучасного світу.

Тринадцятою умовою є розвиток соціального інтелекту підлітків. Г.С. Хафізова визначає соціальний інтелект як здатність розуміти та прогнозувати поведінку людей, інтерпретувати їхні вчинки, орієнтуватися в соціальних ситуаціях. У професійному плані соціальний інтелект дозволяє ефективно взаємодіяти з колегами, клієнтами, керівництвом, будувати професійні зв'язки.

Особливо важливий соціальний інтелект для професій Соціального типу (S), які обрала найбільша група досліджуваних у нашому дослідженні (30%). Водночас розвинені соціальні навички є цінними в будь-якій професії, оскільки більшість роботи передбачає взаємодію з іншими людьми.

Чотирнадцятою умовою є формування адекватної самооцінки та позитивного самоставлення. К.В. Хоменко досліджувала вплив самоставлення на професійне самовизначення юнаків і виявила, що позитивне узгоджене самоставлення сприяє більш усвідомленому професійному вибору. Підлітки з низькою самооцінкою часто недооцінюють свої можливості і обирають професії нижче своїх здібностей. Підлітки з завищеною самооцінкою можуть обирати нереалістичні цілі.

Формування адекватної самооцінки потребує систематичної роботи: допомога в усвідомленні своїх сильних сторін через аналіз успіхів; конструктивна робота зі слабкими сторонами, фокусування на можливостях розвитку, а не на недоліках; створення ситуацій успіху в різних видах діяльності; позитивний зворотний зв'язок від педагогів та однолітків.

П'ятнадцятою умовою є врахування регіональних особливостей ринку праці. О.Л. Морін підкреслює важливість орієнтації професійної освіти на потреби регіону [25, с. 156]. Професійний вибір має бути реалістичним і враховувати можливості працевлаштування в регіоні проживання або готовність до мобільності. Важливо надавати підліткам інформацію про ситуацію на регіональному ринку праці, перспективні галузі розвитку, можливості освіти та працевлаштування.

Шістнадцятою умовою є формування ціннісних орієнтацій особистості. О.М. Легун зазначає, що професійне самовизначення є частиною більш широкого процесу особистісного самовизначення і пов'язане з формуванням життєвих цінностей [26, с. 15–20]. Важливо допомогти підліткам усвідомити, що є цінним для них у житті: творчість чи стабільність, високий дохід чи соціальна значущість роботи, кар'єрне зростання чи баланс між роботою та особистим життям.

Усвідомлення власних цінностей дозволяє зробити професійний вибір, який відповідає не лише здібностям, а й ціннісним орієнтаціям особистості. Це є основою професійного задоволення та самореалізації.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що ефективна підтримка професійного самовизначення підлітків в умовах сучасних соціальних трендів потребує комплексного підходу, який включає розвиток критичного мислення, рефлексії, емоційного та соціального інтелекту, створення можливостей для практичного знайомства з професіями, індивідуалізацію підтримки, залучення батьків, використання сучасних технологій. Лише за умови системної реалізації цих умов можлива підготовка підлітків до усвідомленого професійного вибору в складному та мінливому світі сучасних професій.

3.3. Рекомендації для батьків, педагогів і консультантів щодо сприяння свідомому професійному вибору

На основі теоретичного аналізу проблеми професійного самовизначення підлітків та результатів емпіричного дослідження можна сформулювати практичні рекомендації для основних суб'єктів супроводу професійного вибору - батьків, педагогів та професійних консультантів. Ці рекомендації враховують сучасні соціальні тренди та психологічні особливості підлітків.

Рекомендації для батьків

Батьки відіграють ключову роль у професійному самовизначенні підлітків. За даними нашого дослідження, 64% підлітків отримують інформацію про професії від батьків, а вплив думки батьків оцінюється в 3.6 балів із 5. Водночас батьківський вплив може бути як конструктивним, так і деструктивним для професійного самовизначення дитини.

1. Уникайте директивного нав'язування професії. Ю.Г. Барабаш підкреслює, що примусовий вибір професії призводить до втрати інтересу, зниження мотивації та професійної незадоволеності в майбутньому [7, с. 93–95]. Навіть якщо ви бачите, що дитина має здібності до певної професії, важливо, щоб остаточне рішення належало їй. Ваше завдання - надати інформацію, підтримку, але не вирішувати за дитину.

2. Розрізняйте свої мрії та інтереси дитини. Іноді батьки намагаються реалізувати через дитину власні нездійснені професійні амбіції. О.І. Вітковська зазначає, що проекція батьківських очікувань на дитину є однією з основних причин неадекватного професійного вибору [7, с. 93–95]. Важливо усвідомити: чия це мрія - ваша чи дитини?

3. Допмагайте дитині пізнавати себе. Організуйте різноманітні види діяльності, щоб дитина могла виявити свої інтереси та здібності: гуртки, секції, майстер-класи, волонтерство. І.М. Цимбалюк наголошує на важливості багатого досвіду різних видів діяльності для професійного самовизначення.

4. Будьте джерелом об'єктивної інформації про професії. Розповідайте про різні професії не з позиції престижності, а з позиції їхнього реального

змісту, переваг та недоліків. Якщо у вашому колі є представники різних професій, організовуйте зустрічі, бесіди з ними.

5. Розвивайте критичне мислення дитини щодо інформації про професії з соціальних мереж. Наше дослідження показало, що 76% підлітків отримують інформацію про професії з соціальних мереж, при цьому 30% мають низький рівень критичності. Обговорюйте з дитиною побачене в соцмережах: чи це реальна картина професії чи глянцева обгортка? які складнощі приховані за красивою картинкою успіху?

6. Підтримуйте самооцінку дитини. О.М. Мірошніченко підкреслює зв'язок між самооцінкою та успішністю професійного самовизначення [33, с. 157–165]. Допомагайте дитині бачити свої сильні сторони, досягнення. Водночас допомагайте реалістично оцінювати труднощі та працювати над їх подоланням.

7. Не лякайте невизначеністю та змінами. Пояснюйте, що сучасна професійна траєкторія не є раз і назавжди визначеною. Люди змінюють професії, здобувають додаткову освіту, поєднують кілька видів діяльності. Право на помилку та зміну рішення - це нормально.

8. Враховуйте реальні можливості сім'ї, але не обмежуйте мрії дитини. Чесно обговорюйте фінансові можливості щодо здобуття освіти, але шукайте разом варіанти: гранти, стипендії, заочна форма навчання з можливістю працювати. В.М. Поліщук зазначає, що ресурсне мислення допомагає знаходити можливості там, де здається, що їх немає [29, с. 1–4].

9. Підтримуйте зв'язок зі школою, беріть участь у профорієнтаційних заходах. Спільна робота сім'ї та школи є найбільш ефективною. Відвідуйте батьківські збори з питань профорієнтації, консультуйтеся з шкільним психологом, беріть участь у професійних екскурсіях разом з дитиною.

10. Будьте готові до того, що вибір дитини може відрізнятись від ваших очікувань. Якщо дитина обирає професію, яка здається вам непрестижною або неперспективною, спробуйте зрозуміти мотиви цього вибору, обговоріть їх. Можливо, за цим стоїть глибокий інтерес, якого ви не помічали.

Рекомендації для педагогів

Педагоги - вчителі-предметники, класні керівники, шкільні психологи - є важливими агентами професійної соціалізації підлітків. Від їхньої професійної компетентності залежить якість професійної орієнтації в школі.

1. Інтегруйте професійну орієнтацію в навчальний процес. Під час викладання свого предмета демонструйте, як ці знання використовуються в різних професіях. Запрошуйте на уроки представників професій, де потрібні глибокі знання вашого предмета. Це робить навчання більш осмисленим і допомагає учням побачити практичне значення знань.

2. Розвивайте критичне мислення учнів. Г. Балл наголошує на важливості критичного мислення як базової компетентності [29, с. 1–4]. Навчайте аналізувати інформацію з різних джерел, виявляти маніпуляції, перевіряти факти. Це особливо важливо в епоху інформаційного перевантаження.

3. Створюйте ситуації успіху для різних учнів. Кожна дитина має свої сильні сторони. Хтось добре розв'язує задачі, хтось креативно мислить, хтось має організаторські здібності. Важливо, щоб кожен учень міг відчувати успіх у тій діяльності, де він сильний. Це формує позитивну самооцінку та допомагає виявити схильності.

4. Організуйте проектну діяльність, що моделює професійну роботу. О.В. Мельник обґрунтовує ефективність методу проектів для професійної орієнтації [39, с. 52–60]. Проекти можуть бути міждисциплінарними, наближеними до реальних професійних завдань: створення бізнес-плану, проведення соціологічного дослідження, розробка дизайну, написання статті тощо.

5. Не формуйте стереотипи щодо "престижних" та "непрестижних" професій. Кожна професія є важливою, якщо вона виконується з професіоналізмом і приносить задоволення. Ваші оціночні судження ("робітничі професії - це не для вас", "куди ти йдеш на історичний, там немає роботи") можуть зашкодити професійному самовизначенню учнів.

6. Враховуйте індивідуальні особливості учнів. З.В. Охріменко підкреслює необхідність диференційованого підходу в професійному консультуванні. Те, що підходить одному учню, може зовсім не підходити іншому. Інтроверту може бути складно в професіях з інтенсивним спілкуванням, людині з потребою в різноманітті - у монотонній роботі.

7. Організуйте зустрічі з представниками різних професій, екскурсії на підприємства. Реальне знайомство з професією дає набагато більше, ніж розповіді про неї. Залучайте батьків учнів як представників різних професій для проведення профорієнтаційних заходів.

8. Співпрацюйте з батьками. Регулярно інформуйте батьків про професійні інтереси та схильності дитини, які ви помічаєте. Проводьте батьківські збори з профорієнтаційної тематики. Допмагайте батькам зрозуміти психологічні аспекти професійного самовизначення.

9. Підвищуйте власну компетентність у питаннях професійної орієнтації. Знайомтеся з новими професіями, трендами ринку праці, методами профдіагностики. Відвідуйте семінари, тренінги з профорієнтації. Ваша обізнаність безпосередньо впливає на якість допомоги учням.

10. Створюйте психологічно безпечне середовище. Учні мають не боятися висловлювати свої професійні інтереси, ставити питання, сумніватися. Уникайте осуду або насмішок над професійними планами учнів, навіть якщо вони здаються вам нереалістичними.

Рекомендації для професійних консультантів

Професійні консультанти (шкільні психологи, кар'єрні консультанти, фахівці центрів професійної орієнтації) здійснюють спеціалізовану роботу з професійного самовизначення підлітків.

1. Використовуйте комплексну діагностику. Сучасна профорієнтаційна наука наголошує на необхідності всебічної діагностики: здібностей, інтересів, мотивації, ціннісних орієнтацій [7, с. 93–95]. Не обмежуйтеся одним тестом - використовуйте батарею методик, що доповнюють одна одну.

2. Враховуйте вплив соціальних трендів на професійні уявлення підлітків. Наше дослідження показало, що соціальні мережі є основним джерелом інформації про професії для 76% підлітків. Обов'язково з'ясовуйте, звідки підліток отримав інформацію про обрану професію, наскільки критично він її сприймає.

3. Не обмежуйтеся тестуванням - проводьте глибинні консультативні бесіди. Тести дають кількісні показники, але не розкривають повної картини. О.М. Ігнатович підкреслює важливість діалогу в професійному консультуванні [25, с. 5–18]. Запитуйте про мрії, страхи, цінності підлітка. Що для нього важливо в роботі? Що приносить задоволення? Чого він боїться?

4. Допмагайте диференціювати власні інтереси від соціальних впливів. Використовуйте техніку запитань: "Це твій власний інтерес чи вплив блогерів/батьків/друзів?", "Що саме тебе приваблює в цій професії - зміст роботи чи престиж?", "Чи зможеш ти займатися цим, якщо це не буде модно?"

5. Працюйте не лише з підлітком, а й з батьками. Часто протиріччя між бажанням підлітка та очікуваннями батьків є основною проблемою. Організуйте спільні консультації, де кожна сторона може висловити свою позицію. Допмагайте знаходити компроміси.

6. Формуйте реалістичні очікування. Підлітки часто мають романтизовані уявлення про професії, особливо ті, що популярні в медіа. Ваше завдання - допомогти побачити реальний зміст професії, її складнощі, вимоги до особистості. Водночас уникайте надмірного песимізму - показуйте як виклики, так і можливості.

7. Розробляйте індивідуальний план професійного розвитку. Після діагностики та консультацій складіть разом з підлітком конкретний план дій: які предмети поглиблено вивчати, які курси відвідати, де пройти стажування, які вузи розглядати. План має бути реалістичним і містити конкретні кроки.

8. Надавайте актуальну інформацію про ринок праці. Будьте в курсі тенденцій розвитку різних професійних сфер, нових професій, попиту на фахівців. Використовуйте актуальні дані про заробітні плати, умови праці, перспективи розвитку різних галузей.

9. Розвивайте метапрофесійні компетентності підлітків. Допомагайте усвідомити, що в сучасному світі важливі не лише конкретні професійні навички, а й універсальні компетентності: критичне мислення, креативність, комунікація, здатність до навчання. Ці навички дозволять успішно адаптуватися до змін.

10. Здійснюйте супровід, а не одноразове консультування. Професійне самовизначення - це процес, а не одномоментний вибір. Пропонуйте можливість повторних консультацій, відстеження динаміки професійних інтересів. О.Л. Морін обґрунтовує модель тривалого супроводу професійного самовизначення [25, с. 12].

Для систематизації рекомендацій можна представити основні помилки, яких слід уникати, та ефективні стратегії підтримки професійного самовизначення підлітків у формі таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Помилки та ефективні стратегії в супроводі професійного
самовизначення

Помилки	Ефективні стратегії
Директивне нав'язування професії ("Ти будеш лікарем!")	Допомога в самопізнанні та самостійному виборі
Орієнтація лише на престиж та заробіток	Врахування інтересів, здібностей, цінностей особистості
Ігнорування індивідуальних особливостей	Індивідуалізований підхід на основі діагностики
Одноразове тестування замість супроводу	Систематична підтримка протягом тривалого часу
Формування професійних стереотипів	Розширення уявлень про різноманітність професій
Недооцінка впливу соціальних трендів	Розвиток критичного мислення щодо медіа-образів професій
Відсутність практичного знайомства з професіями	Організація професійних проб, екскурсій, стажувань
Ігнорування емоційної сфери підлітка	Робота з страхами, сумнівами, емоціями підлітка

Відсутність взаємодії між батьками та школою	Систематична співпраця всіх суб'єктів супроводу
Орієнтація на статичний вибір "раз і назавжди"	Формування готовності до змін та гнучкості

Окремо варто зупинитися на рекомендаціях щодо роботи з різними групами підлітків, виділеними в нашому дослідженні. Група збалансованого вибору (38% досліджуваних) характеризується здатністю інтегрувати особисті схильності та соціальні тренди. Для цих підлітків основна підтримка полягає в наданні якісної інформації про професії, можливостей практичного знайомства з ними, консультування щодо освітніх траєкторій.

Група соціально орієнтованого вибору (32%) схильна до надмірного орієнтування на соціальні тренди та думку оточуючих. Для цих підлітків пріоритетними є: розвиток критичного мислення щодо медіа-образів професій; формування внутрішнього локусу контролю; робота з самооцінкою; допомога в усвідомленні власних інтересів та цінностей; техніки диференціації "моє - чуже" в професійних інтересах.

Група внутрішньо мотивованого вибору (30%) орієнтується переважно на власні інтереси, але може недооцінювати реальні вимоги ринку праці. Для них важливо: розширення знань про сучасний ринок праці; інформування про нові професії та тенденції; допомога в реалістичній оцінці перспектив обраної професії; формування готовності до адаптації та змін.

Важливим аспектом є врахування вікових особливостей. Для підлітків 14-15 років (ранній підлітковий вік) характерні: підвищена сприйнятливості до соціальних впливів, романтизовані уявлення про професії, мінливість інтересів. Робота з ними має бути спрямована на розширення уявлень про світ професій, формування інтересу до самопізнання, розвиток рефлексії.

Для підлітків 16-17 років (старший підлітковий, ранній юнацький вік) актуальними є конкретизація професійних планів, вибір освітньої траєкторії, підготовка до випускних іспитів. Робота з ними має включати поглиблену діагностику, індивідуальне консультування, складання конкретного плану професійного розвитку, підготовку до вступу до вузів чи коледжів.

Узагальнюючи рекомендації, можна виділити ключові принципи ефективної підтримки професійного самовизначення підлітків: повага до особистості та права на самостійний вибір; індивідуальний підхід з урахуванням особливостей кожного підлітка; систематичність і тривалість супроводу; комплексність (робота з різними аспектами особистості); співпраця всіх суб'єктів - батьків, педагогів, консультантів; орієнтація на розвиток, а не на директивні вказівки; врахування сучасного соціального контексту; формування готовності до змін та навчання впродовж життя.

Висновки до третього розділу

У третьому розділі обґрунтовано практичні аспекти формування усвідомленої професійної траєкторії підлітків в умовах впливу сучасних соціальних трендів.

Встановлено, що діагностика професійних інтересів підлітків має бути комплексною і включати: дослідження індивідуально-психологічних особливостей, мотиваційної сфери та ціннісних орієнтацій, професійних схильностей та інтересів, соціального контексту професійного самовизначення, рівня сформованості професійного самовизначення. Діагностика має супроводжуватися консультативною бесідою діалогічного характеру, використанням методу професійних проб, розвитком рефлексивних здібностей підлітків.

Визначено шістнадцять психолого-педагогічних умов підтримки професійного самовизначення в умовах сучасних соціальних трендів: створення інформаційно збагаченого середовища, розвиток критичного мислення та рефлексивних здібностей, формування емоційного та соціального інтелекту, створення можливостей для практичного знайомства з професіями, індивідуалізація професійної орієнтації, створення психологічно безпечного середовища, інтеграція професійної орієнтації в навчальний процес, врахування гендерних аспектів, залучення батьків, використання

сучасних технологій, формування готовності до змін, створення можливостей для творчості, розвиток адекватної самооцінки, врахування регіональних особливостей, формування ціннісних орієнтацій.

Розроблено диференційовані рекомендації для батьків, педагогів та професійних консультантів щодо сприяння свідомому професійному вибору підлітків. Для батьків ключовими є: уникнення директивного нав'язування професії, підтримка самопізнання дитини, розвиток критичного мислення щодо медіа-образів професій, створення психологічно безпечного середовища для професійних експериментів. Для педагогів важливими є: інтеграція професійної орієнтації в навчальний процес, розвиток критичного мислення учнів, організація проектної діяльності, співпраця з батьками. Для професійних консультантів пріоритетними є: комплексна діагностика, глибинні консультативні бесіди, робота з батьками, розробка індивідуальних планів професійного розвитку.

Систематизовано типові помилки в супроводі професійного самовизначення та відповідні їм ефективні стратегії. Основними помилками є: директивне нав'язування професії, орієнтація лише на престиж, ігнорування індивідуальних особливостей, одноразове тестування замість системного супроводу, недооцінка впливу соціальних трендів.

Обґрунтовано необхідність диференційованого підходу до різних груп підлітків. Група збалансованого вибору потребує інформаційної підтримки та можливостей практичного знайомства з професіями. Група соціально орієнтованого вибору - розвитку критичного мислення та внутрішнього локусу контролю. Група внутрішньо мотивованого вибору - розширення знань про ринок праці та формування готовності до адаптації.

Визначено ключові принципи ефективної підтримки професійного самовизначення: повага до особистості та права на вибір, індивідуальний підхід, систематичність супроводу, комплексність, співпраця всіх суб'єктів, орієнтація на розвиток, врахування соціального контексту, формування готовності до змін. Реалізація цих принципів у практиці роботи батьків,

педагогів та консультантів дозволить підліткам сформувати усвідомлену професійну траєкторію, яка відповідає їхнім особистісним схильностям і враховує реалії сучасного світу професій.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі здійснено теоретичне обґрунтування та емпіричне дослідження впливу особистісних схильностей і соціальних трендів на формування професійної траєкторії підлітків в умовах сучасної України. Відповідно до поставлених завдань отримано такі результати.

1. Порівняльний аналіз зарубіжних і вітчизняних теоретичних підходів до розуміння професійної траєкторії засвідчив їхню взаємодоповнювальність. Зарубіжні концепції - типологічна теорія RIASEC Дж. Голланда, стадіальна теорія кар'єри Д. Сьюпера, соціально-когнітивна теорія кар'єри Р. Лента і С. Брауна (SCCT) та конструктивістська теорія кар'єрного конструювання М. Савіккаса - акцентують роль самоефективності, особистісної активності та суб'єктивного конструювання смислів. Вітчизняні підходи (О. Морін, А. Шевенко, Л. Гончар) наголошують на значенні психолого-педагогічного супроводу та інституційної підтримки. Спільним для обох традицій є визнання підліткового віку критичним сенситивним періодом для первинного формування основ кар'єрної траєкторії та принципу конгруентності між особистісним профілем і типом діяльності як ключової умови професійної задоволеності. Методологічну основу дослідження утворює поєднання системного, діяльнісного і конструктивістського підходів.

2. Встановлено, що особистісні схильності є багатокомпонентним психологічним утворенням, яке охоплює ціннісні орієнтації, інтереси, здібності, темперамент, характерологічні особливості, мотиваційну сферу, емоційний інтелект і самооцінку. Відповідність між цим індивідуально-психологічним профілем і вимогами обраної діяльності є визначальною умовою професійної придатності, успішності та задоволеності. Ціннісні орієнтації посідають у цій структурі особливе місце: вони визначають глибинну логіку вибору і виступають інтегратором усіх інших компонентів схильностей. Психолого-педагогічний супровід самовизначення підлітків має включати комплексну діагностику всіх компонентів схильностей, корекційну

роботу із самооцінкою та ціннісно-смісловою сферою, а також організацію професійних проб.

3. Аналіз сучасних соціальних трендів показав, що цифровізація, медіатизація, розвиток креативних індустрій, екологічна свідомість, глобалізація, розвиток штучного інтелекту та специфіка воєнного часу в Україні суттєво трансформують уявлення підлітків про привабливі спеціальності і критерії професійного успіху. Вплив трендів є суперечливим: поряд із розширенням кар'єрних горизонтів вони породжують нереалістичні очікування та протиріччя між задекларованим вибором і реальними схильностями. В умовах повномасштабної війни в Україні зростає запит на суспільно значущі спеціальності (медицина, психологія, кібербезпека, оборона) і водночас посилюється загальна кар'єрна невизначеність. Подолання протиріччя між зовнішніми трендами і внутрішніми схильностями через розвиток критичного мислення і медіаграмотності визначено ключовим завданням профорієнтаційного супроводу.

4. На основі отриманих даних розроблено інтегративну модель ціннісно-мотиваційної детермінації професійної траєкторії підлітків, що відображає психологічний механізм взаємодії особистісних схильностей і соціальних трендів у формуванні кар'єрних намірів. Модель поєднує чотири взаємопов'язані компоненти: (1) ціннісний профіль особистості (термінальні та інструментальні цінності за Рокічем) як базовий детермінант, що визначає глибинну логіку вибору фаху; (2) тип профільних схильностей (RIASEC за Голландом) як вираження стійких інтересів і здібностей підлітка; (3) мотиваційна структура вибору (джерела мотивації за Барбуто–Сколк) як енергетична основа і спрямованість дії; (4) рівень сприйнятливості до соціальних трендів (медіавплив, воєнний контекст) як зовнішній модератор, що визначає силу і характер впливу середовища на вибір.

Центральним конструктом моделі є ціннісно-мотиваційна узгодженість - ступінь внутрішньої несуперечливості між першими трьома компонентами. Встановлено, що підлітки з високою ціннісно-мотиваційною узгодженістю

демонструють значно вищу здатність до критичного осмислення соціальних впливів ($r=0,49$, $p<0,001$) і більш усвідомлений вибір фаху. Натомість підлітки з низькою узгодженістю є найбільш вразливими до маніпулятивного впливу медіасередовища і схильні до неусвідомленого, ситуативного вибору під тиском зовнішніх очікувань. Рефлексія власних цінностей і мотивів є центральним психологічним механізмом, що опосередковує вплив соціальних трендів на професійні наміри підлітків і визначає ступінь усвідомленості кар'єрного вибору.

5. Емпіричну діагностику здійснено на вибірці 50 підлітків (23 хлопці, 27 дівчат; вік 14–17 років) із застосуванням комплексу п'яти методик: Опитувальника ціннісних орієнтацій М. Рокіча (RVS), Опитувальника RIASEC Дж. Голланда, Опитувальника мотиваційних впливів Барбуто–Сколк та двох авторських розвідувальних анкет («Вплив війни» і «Соціальні тренди»). За результатами діагностики у вибірці переважають прагматично-вітальний (38%) і самореалізаційний (34%) ціннісні профілі; Соціальний тип особистості (26%); внутрішній процесний мотив вибору (38%). 76% досліджуваних зафіксували трансформацію кар'єрних пріоритетів під впливом воєнного часу; 80% відчувають середній або високий вплив медіасередовища на кар'єрні уявлення. Соціальні мережі є основним джерелом інформації про професії для 76% підлітків, тоді як шкільні профорієнтаційні заходи вказали лише 38%.

6. Кореляційний аналіз (коефіцієнт Спірмена) встановив розгалужену систему статистично значущих взаємозв'язків між усіма діагностованими конструктами. Найбільш значущими є: зв'язок гедоністично-статусного ціннісного профілю з рівнем медіавпливу ($r=0,61$, $p<0,001$); зв'язок самореалізаційного профілю з внутрішнім процесним мотивом ($r=0,52$, $p<0,001$); зв'язок ціннісно-мотиваційної узгодженості з критичністю мислення ($r=0,49$, $p<0,001$); від'ємний зв'язок гедоністично-статусного профілю з критичністю мислення ($r=-0,53$, $p<0,001$). Порівняльний аналіз (критерій Манна–Уїтні) виявив статистично значущі гендерні відмінності у

ціннісних орієнтаціях, типах особистості та рівні медіавпливу. На основі інтеграції всіх діагностичних даних виділено три диференційовані групи підлітків: збалансованого вибору (38%), соціально орієнтованого вибору (32%) та внутрішньо мотивованого вибору (30%).

7. Визначено шістнадцять психолого-педагогічних умов ефективної підтримки професійного самовизначення підлітків в умовах сучасних соціальних трендів, серед яких ключовими є: створення інформаційно збагаченого середовища з критичною оцінкою медіаконтенту; розвиток рефлексивних здібностей і критичного мислення; формування емоційного та соціального інтелекту; організація можливостей для практичного знайомства з професіями (профпроби, стажування, екскурсії); індивідуалізація профорієнтаційного супроводу на основі комплексної діагностики; залучення батьків; використання сучасних цифрових технологій у профорієнтації; формування готовності до змін і навчання впродовж життя. Реалізація цих умов спрямована на подолання ключового протиріччя між задекларованими цінностями підлітків і реальним рівнем їхньої вразливості до медіавпливу.

8. Розроблено диференційовані рекомендації для трьох груп суб'єктів супроводу. Для батьків: уникати директивного нав'язування фаху, підтримувати самопізнання дитини, розвивати критичне ставлення до медіа-образів професій, забезпечувати психологічно безпечне середовище для професійних пошуків. Для педагогів: інтегрувати профорієнтацію в навчальний процес, організовувати проектну діяльність, що моделює реальну професійну роботу, уникати формування стереотипів щодо «престижних» і «непрестижних» фахів, систематично співпрацювати з батьками. Для психологів-консультантів: застосовувати комплексну діагностику (зокрема ціннісного профілю як базового виміру), проводити глибинні консультативні бесіди з диференціацією власних інтересів підлітка від соціально нав'язаних, розробляти індивідуальні плани професійного розвитку. Рекомендації диференційовані також відповідно до трьох виділених груп підлітків: група збалансованого вибору потребує переважно інформаційної підтримки і

можливостей для практичного знайомства з професіями; група соціально орієнтованого вибору - інтенсивної роботи з розвитку критичного мислення і внутрішнього локусу контролю; група внутрішньо мотивованого вибору - розширення знань про реалії ринку праці і формування готовності до адаптації.

9. Гіпотезу дослідження підтверджено. Встановлено, що формування усвідомленої професійної траєкторії підлітків відбувається через складну взаємодію особистісних схильностей - ціннісних орієнтацій, типу особистості RIASEC і мотиваційного профілю - та соціальних трендів, що визначають зовнішній контекст вибору. Ефективність самовизначення залежить від ціннісно-мотиваційної узгодженості особистості: підлітки з внутрішньо несуперечливою системою «цінності–схильності–мотиви» демонструють значно вищу критичність мислення щодо соціальних трендів і більш усвідомлений вибір фаху. Психолого-педагогічна підтримка, спрямована на розвиток рефлексії, критичного мислення і ціннісного самоусвідомлення, є необхідною умовою формування усвідомленої і збалансованої професійної траєкторії підлітків в умовах сучасної України.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з вивченням динаміки ціннісно-мотиваційної узгодженості підлітків у часі, розробкою та апробацією тренінгових програм розвитку критичного мислення і професійної рефлексії, дослідженням ефективності різних форм профорієнтаційного супроводу в умовах цифровізації, а також вивченням специфіки професійного самовизначення підлітків різних соціальних груп і регіонів України в умовах тривалого воєнного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бельська Н. А., Ковальчук Ю. М., Мельник М. Ю., Новгородська М. М., Садова М. А. Теоретико-методичні засади діагностики когнітивних та особистісних чинників самовизначення щодо майбутньої професії обдарованих учнів ліцею : науковий посібник. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2021. 144 с. DOI: <https://doi.org/10.32405/978-617-7734-24-5-2021-144>
2. Бельська Н. А., Мельник М. Ю., Новгородська М. М. Діагностика самовизначення щодо майбутньої професії обдарованих учнів ліцею : методичні рекомендації. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2020. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/723037/>
3. Бодашевська Ю. С. Особливості професійного самовизначення особистості у ранній юності (гендерний аспект). *World Science*. 2019. N 8(48). С. 45–49.
4. Великжаніна Д. Особливості професійного становлення майбутніх соціальних педагогів в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми психології*. 2023. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/736937/1/42.pdf>
5. Вербівський Д. С., Карплюк С. О. Формування ціннісних орієнтацій старшокласників у процесі профільного навчання. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2026. URL: <https://visnyk-ped.uzhnu.edu.ua/article/view/358298>
6. Гасюк М. Б. Життєвий шлях та психологічне благополуччя особистості. Івано-Франківськ, 2020. 306 с.
7. Гончар Л. В. Стан готовності учнівської молоді до професійного самовизначення і саморозвитку. *Перспективи та інновації науки*. 2024. № 1(35). С. 93–99. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-1\(35\)-93-99](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-1(35)-93-99)
8. Готич В. О. Структурна модель психологічної стійкості студентів в умовах війни. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*. 2023. URL: <http://psy-visnyk.uzhnu.uz.ua/index.php/psy/article/view/188>

9. Гоян І. М., Сторожук С. В. Гендерна рівність у транзитивних суспільствах: проблеми і перспективи. *Науковий вісник НУБіП України. Серія: Гуманітарні студії*. 2018. С. 18–29.
10. Грисенко Н. В. Ставлення до себе та світу як фактори задоволеності життям молоді. *Молодий вчений*. 2018. № 11. С. 626–631.
11. Деркач Л. М. Психологія когнітивної війни в українському вимірі. *Трансформація особистості в умовах соціально-політичних та економічних змін* : колективна монографія. Дніпро : ЛПРФ, 2023. С. 152–171.
12. Деркач Л. М., Несправа В. М. Ціннісні орієнтації як чинники ставлення молоді до євроінтеграції. *Проблеми емпіричних досліджень у психології, педагогіці та гуманітарних науках* : матеріали міжнар. наук. конф. (Краків, 21–23 черв. 2022 р.). Краків, 2022. С. 1–18.
13. Деркач Л. М., Шевяков О. В., Бурлакова І. А., Братчікова Ю. К., Соловійова Д. В., Мельничук Д. П. Когнітивна наука : навч. посібник. Київ : Видавничий дім «Кондор», 2021. 320 с.
14. Заграй Л. Д. Теорії гендеру: гендерні дослідження у психології : навч. посібник. Івано-Франківськ : ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника», 2019.
15. Задорожна А. С. Теоретичний аналіз проблеми самоактуалізації особистості у психологічних наукових підходах. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2024. Вип. 3. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2024-3-4>
16. Кікінежді О. Методологічні засади дослідження гендерної ідентифікації в онтогенезі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2017. № 3. С. 65–66.
17. Кривобок А. С. Теоретичні аспекти професійного самовизначення старшокласників. *Психолого-педагогічні аспекти навчання дорослих у системі неперервної освіти* : зб. матеріалів конф. Біла Церква : БІНПО, 2023. С. 334–339.

18. Кузікова С. Б. Теорія і практика вікової психокорекції : навч. посібник. Суми : ВТД «Університетська книга», 2006. 384 с.
19. Куравська Н., Вітюк Н., Пінчук І. Психологічні особливості гендерної соціалізації студентів ЗВО. *Психологія особистості*. 2022. № 12 (1). С. 64–72.
20. Максименко С. Д., Деркач Л. М., Кіричевська Е., Касинець М., Тарнавська О. Диференційна психологія : підручник / за заг. ред. С. Д. Максименка. 2-ге вид., доп. Дніпро, 2023.
21. Мельник М. Ю., Малиношевська А. В. Про результати опитування учнів, батьків і вчителів про освітні проблеми в умовах воєнного стану. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2022. Т. 4, № 1. DOI: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4142>
22. Мельник М. Ю., Новгородська М. М. Чинники професійного самовизначення обдарованих старшокласників. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2020. № 4(79). С. 18–25. DOI: <https://doi.org/10.32405/2309-3935-2020>
23. Мельничук М., Рева М. Психологічні особливості кризи ідентичності у підлітковому віці. *Молодий вчений*. 2022. № 4 (104). URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/5848>
24. Мельничук М., Рева М. Специфіка гендерно-рольових уявлень юнацтва із різною мотивацією кохання. *Молодий вчений*. 2023. № 4 (116).
25. Морін О. Л. Професійне самовизначення учнівської молоді в умовах освітнього округу : монографія. Харків : Друкарня Мадрид, 2020. 220 с.
26. Охріменко З. та ін. Формування професійно-ціннісних орієнтацій учнів до трудової діяльності в умовах сучасного освітнього середовища : монографія / за ред. З. Охріменко. Київ, 2022.
27. Панок В. Г. Концепція реформування психологічної служби у системі освіти України на період до 2030 року. *Вісник Національної академії*

педагогічних наук України. 2023. Т. 5, № 2. DOI: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5219>

28. Панок В. Г. Психологічні дослідження в умовах війни: проблеми і завдання. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2023. Т. 5, № 1. С. 1–12. DOI: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5133>

29. Петриченко Л. А. Професійне самовизначення особистості як психолого-педагогічна проблема. *Освіта. Інноватика. Практика*. 2023. Т. 11, № 4. URL: <https://oip-journal.org/index.php/oip/article/view/182>

30. Регоч І. В. Становлення і формування особистості підлітка у сучасному світі. *Молодий вчений*. 2019. Вип. 4.2 (66.2). С. 372–374.

31. Резильєнтність у юнацькому віці: Гейко Є. В., Радул І. Г. Сенс життя в період кризових станів особистості. *Наукові записки. Серія: Психологія*. 2023. № 1. С. 22–29. DOI: <https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2023-1-3>

32. Співак Л. М., Шевченко Л. П. Особливості ідентичності в юнацькому віці: сучасний теоретичний і практичний ракурс. *Журнал сучасної психології*. 2022. URL: <http://journalsofznu.zp.ua/index.php/psych/article/view/2143>

33. Хоменко К. В. Програма психокорекції самоставлення: особливості використання в юнацькому віці. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки*. 2018. Вип. 7 (52). С. 157–165.

34. Хоменко К. В. Теоретичне обґрунтування програми психокорекційного впливу з підвищення позитивного узгодженого самоставлення в юнацькому віці. *Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. Психологія*. 2017. Т. 22, вип. 3 (45). С. 80–88.

35. Чепелєва Н. В., Андрєєва Я. Ф. Психологія саморозвитку особистості. Київ, 2016. 284 с.

36. Чуйко О., Куравська Н. Гендер і кар'єра : навч. посібник. Івано-Франківськ : Видавець Супрун В. П., 2019. 364 с.

37. Шахова О. Г. Соціальна психологія особистості : навч. посібник. Харків : «Контраст», 2019. 116 с.
38. Шевенко А. М. Комплексна навчально-розвивальна програма цілеспрямованого професійного самовизначення старшокласників. *Перспективи та інновації науки*. 2021. № 3 (3). С. 340–355.
39. Шевенко А. М. Комплексна програма створення профорієнтаційного простору професійного самовизначення старшокласників як чинника особистісного зростання. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2021. № 3 (82). С. 52–60. DOI: [https://doi.org/10.32405/2309-3935-2021-3\(82\)-52-60](https://doi.org/10.32405/2309-3935-2021-3(82)-52-60)
40. Шевенко А. М. Професійне самовизначення старшокласників як цілеспрямований процес. *Psychological Journal*. 2021. Т. 7, вип. 8 (52). С. 72–81.
41. Шевченко А. М. Вплив ситуації на ринку праці на професійне самовизначення здобувачів освіти. *Імідж сучасного педагога*. 2024. № 3 (216). С. 33–39. DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2024-3\(216\)-33-39](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2024-3(216)-33-39)
42. Щотка О. П. Гендерна психологія : навч. посіб. Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2019. 358 с.
43. Якимович О. Н. Професійне самовизначення молоді як соціальна проблема. *Габітус*. 2024. № 61. С. 54–58. URL: <http://habitus.od.ua/journals/2024/61-2024/11.pdf>
44. Abrams M. Transgender and Nonbinary Adolescents: The Role of Voice and Communication Therapy. *Perspectives of the ASHA Special Interest Groups*. 2019. URL: https://pubs.asha.org/doi/10.1044/2019_PERSP-19-00034
45. Brown S. D., Lent R. W. Holland's Theory of Vocational Choice and Adjustment. *Career Development and Counseling* / eds. S. Brown, R. Lent. Wiley, 2020. DOI: <https://doi.org/10.1002/9781394258994.ch3>
46. Chen W., Yang L., Li L., Shao K., Wang W., Wang F. Adolescent–parent career congruence and career adaptability in high school students: learning

factors' mediation. *Journal of Career Development*. 2025. DOI: <https://doi.org/10.1177/08948453251323825>

47. Chip R. S. The study of the cognitive component of senior teenagers' gender identity. *Проблеми сучасної психології*. 2018. № 40. P. 397–409.

48. De Lise F., Luyckx K., Crocetti E. Identity matters for well-being: the longitudinal associations between identity processes and well-being in adolescents with different cultural backgrounds. *Journal of Youth & Adolescence*. 2024. Vol. 53(4). P. 910–926. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10964-023-01901-8>

49. Gao J., Qiao Z. Career construction theory: tools, interventions, and future trends. *Frontiers in Psychology*. 2024. Vol. 15. Article 1381233. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1381233>

50. Hatos A., Bekesi D.-G., Cosma M. L., Bottyan Z.-B., Dobai D., Miko S.-M. The impact of the COVID-19 pandemic on the career aspirations of adolescents in Romania: a longitudinal analysis. *Frontiers in Sociology*. 2025. DOI: <https://doi.org/10.3389/fsoc.2025.1653577>

51. Ilyina O. B. Professional Self-determination of Modern Teenagers: Problems and Solutions. *Psychological Science and Education*. 2014. № 6. P. 255–263.

52. Komlik L. V., Faustova I. V., Filatova I. Y. The influence of gender on professional self-determination in adolescence. *Educational Psychology in Polycultural Space*. 2022. № 56. P. 14–23.

53. Korlat S., Schultes M.-T., Schober B., Spiel C., Kollmayer M. Gender typicality and prestige of occupational aspirations in adolescents: the relevance of agency and communion. *Journal of Career Development*. 2023. Vol. 50(2). P. 405–424. DOI: <https://doi.org/10.1177/08948453221100744>

54. Kurapov A., Balashevych O., Borodko Y. et al. Psychological wellbeing of Ukrainian civilians: a data report on the impact of traumatic events on mental health. *Frontiers in Psychology*. 2025. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2025.1553555>

55. Kvasková L., Hlado P., Macek P. Self-esteem and career adaptability: Moderating roles of parental and peer support. *The Career Development Quarterly*. 2023. Vol. 71. P. 84–96. DOI: <https://doi.org/10.1002/cdq.12319>
56. Kvasková L., Hlado P., Palíšek P., Šašínska V., Hirschi A., Ježek S., Macek P. A longitudinal study of relationships between vocational graduates' career adaptability, career decision-making self-efficacy, vocational identity clarity, and life satisfaction. *Journal of Career Assessment*. 2023. Vol. 31, No. 1. P. 27–49. DOI: <https://doi.org/10.1177/10690727221084106>
57. Lent R. W., Brown S. D. Social cognitive career theory at 25: Empirical status of the interest, choice, and performance models. *Journal of Vocational Behavior*. 2019. Vol. 115. Article 103316. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2019.06.004>
58. Li Z., Chen W. et al. Unsettled horizon: adolescents' career expectations in the volatile, uncertain, complex, and ambiguous contexts. *Humanities and Social Sciences Communications*. 2025. DOI: <https://doi.org/10.1057/s41599-025-05298-6>
59. Liu X., Mei X., Ji G. "Walking with Dreams": the categories of career decision-making self-efficacy and its influence on learning engagement of senior high school students. *Behavioral Sciences*. 2024. Vol. 14(12). Article 1174. DOI: <https://doi.org/10.3390/bs14121174>
60. Mbanga R., Ratelle C. F., Duchesne S. Predicting trajectories of vocational indecision from motivational profiles in early adolescence. *BMC Psychology*. 2024. DOI: <https://doi.org/10.1186/s40359-024-01747-0>
61. Milyaeva V., Kalyuzhna I., Burkovska Z., Lozynska S., Voloshanska I. Development of professional self-determination of teenagers. *Society. Integration. Education. Proceedings of the International Scientific Conference*. 2020. № 3. P. 364.
62. Nakhimovsky A., Mazar E. Effectiveness of career guidance workshops on the career self-efficacy, outcome expectations, and career goals of

adolescents: an intervention study. *Journal of Adolescence*. 2024. DOI: <https://doi.org/10.1080/02673843.2023.2281421>

63. Nuutinen H., Viljaranta J., Hirvonen R., Souto A.-M., Lappalainen K. Career adaptability in general upper secondary education: the role of SES, gender, and socioemotional factors. *Journal of Career Development*. 2025. DOI: <https://doi.org/10.1177/10690727251378130>

64. Omwenga S. N. et al. Effects of gender stereotypes on career aspirations in adolescents in Kenya. *International Journal of Psychology*. 2024. Vol. 9, No. 2. P. 38–49. DOI: <https://doi.org/10.47604/ijp.2620>

65. Parola A., De Rosa B., Regnoli G. M. Resources and personal adjustment for career transitions among adolescents: a latent profile analysis. *Journal of Adolescence*. 2025. DOI: <https://doi.org/10.1002/jad.12507>

66. Savickas M. L. Career construction theory and counseling model. In: Brown S. D., Lent R. W. (Eds.). *Career Development and Counseling: Putting Theory and Research to Work*. 3rd ed. John Wiley & Sons, 2021. P. 165–199.

67. Seleznova V., Pinchuk I., Feldman I. et al. The battle for mental well-being in Ukraine: mental health crisis and economic aspects of mental health services in wartime. *International Journal of Mental Health Systems*. 2023. Vol. 17. Article 28. DOI: <https://doi.org/10.1186/s13033-023-00598-3>

68. Strohmeier D. et al. Adolescents' digital career aspirations: Evidence for gendered pathways in a digital future. *Journal of Adolescence*. 2024. DOI: <https://doi.org/10.1002/jad.12258>

69. Sugimura K., Hihara S., Hatano K., Umemura T., Crocetti E. The interplay between personal identity and social identity among vocational high school students: a three-wave longitudinal study. *Journal of Youth and Adolescence*. 2024. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10964-024-02073-9>

70. Useche S., Valle-Escolano R., Valle E., Colomer N. Gender differences in teenager bullying dynamics and predictors of peer-to-peer intimidation. *Heliyon*. 2023. № 9. 20243.

71. Vintilă M., Kalaitzaki A., Turliuc M. N., Goian C., Tudorel O. I. The war in Ukraine: impact on mental health on a global level. *Frontiers in Psychology*. 2023. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1226184>
72. Wang Y., Zhang X. A systematic review on career interventions for high school students. *Frontiers in Psychology*. 2024. Vol. 15. Article 1461503. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1461503>

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Методика 1. Опитувальник професійних уподобань RIASEC

(Holland Occupational Themes, Дж. Голланд, адаптація)

Інструкція: Оцініть, наскільки Вам подобається кожен вид занять, використовуючи шкалу:

1 - зовсім не подобається, **2** - скоріше не подобається, **3** - важко відповісти, **4** - скоріше подобається, **5** - дуже подобається.

Блок R - Реалістичний тип (практично-технічний)

1. Ремонтувати побутову техніку, електроніку	1	2	3	4	5
2. Працювати з деревом, металом, конструкціями	1	2	3	4	5
3. Керувати транспортним засобом (авто, трактор тощо)	1	2	3	4	5
4. Займатися городництвом, садівництвом, тваринництвом	1	2	3	4	5
5. Складати, налагоджувати механізми та прилади	1	2	3	4	5
6. Займатися фізичною працею, будівництвом	1	2	3	4	5
7. Обслуговувати комп'ютерне обладнання, сервери	1	2	3	4	5

Блок I - Дослідницький тип (науково-аналітичний)

8. Проводити наукові дослідження, експерименти	1	2	3	4	5
9. Вивчати природні явища, аналізувати дані	1	2	3	4	5
10. Розв'язувати математичні та логічні задачі	1	2	3	4	5
11. Читати наукову та довідкову літературу	1	2	3	4	5
12. Розробляти алгоритми, програмувати	1	2	3	4	5
13. Збирати й систематизувати інформацію	1	2	3	4	5
14. Досліджувати людську поведінку та суспільство	1	2	3	4	5

Блок A - Артистичний тип (творчо-виразний)

15. Малювати, фотографувати, займатися графічним дизайном	1	2	3	4	5
16. Писати вірші, прозу, сценарії	1	2	3	4	5
17. Грати на музичному інструменті, співати	1	2	3	4	5
18. Займатися театром, танцем, пластикою	1	2	3	4	5
19. Декорувати, створювати образи, стилізувати	1	2	3	4	5
20. Знімати відео, монтувати, вести блог	1	2	3	4	5
21. Займатися модою, ілюстрацією, анімацією	1	2	3	4	5

Блок S - Соціальний тип (людинознавчий)

22. Допомогати людям вирішувати їхні проблеми	1	2	3	4	5
23. Навчати інших, пояснювати, консультувати	1	2	3	4	5

24. Доглядати за хворими, людьми похилого віку	1	2	3	4	5
25. Організовувати командну роботу, заходи	1	2	3	4	5
26. Спілкуватися з різними людьми, будувати стосунки	1	2	3	4	5
27. Займатися волонтерством, соціальною роботою	1	2	3	4	5
28. Займатися виховною, психологічною роботою	1	2	3	4	5

Блок Е - Підприємницький тип (лідерсько-організаторський)

29. Переконувати людей, вести переговори	1	2	3	4	5
30. Організовувати власну справу, бізнес	1	2	3	4	5
31. Керувати людьми, ухвалювати рішення	1	2	3	4	5
32. Продавати, просувати ідеї та продукти	1	2	3	4	5
33. Брати участь у змаганнях, прагнути перемоги	1	2	3	4	5
34. Планувати стратегії, управляти проєктами	1	2	3	4	5
35. Займатися PR, маркетингом, рекламою	1	2	3	4	5

Блок С - Конвенційний тип (структурно-адміністративний)

36. Вести документацію, заповнювати таблиці, бази даних	1	2	3	4	5
37. Рахувати, аналізувати числові дані, складати звіти	1	2	3	4	5
38. Дотримуватися чітких правил, інструкцій, регламентів	1	2	3	4	5
39. Виконувати рутинну, структуровану роботу	1	2	3	4	5
40. Архівувати, каталогізувати, систематизувати	1	2	3	4	5
41. Опрацьовувати фінансові, юридичні документи	1	2	3	4	5
42. Займатися бухгалтерією, діловодством	1	2	3	4	5

Ключ до опитувальника

Тип	Питання	Ваш бал (сума)
R - Реалістичний	1–7	
I - Дослідницький	8–14	
A - Артистичний	15–21	
S - Соціальний	22–28	
E - Підприємницький	29–35	
C - Конвенційний	36–42	

Інтерпретація: підсумуйте бали за кожним блоком. Три типи з найвищим балом утворюють Ваш особистісний код RIASEC (наприклад, SAE або IRC). Порівняйте код із Рубрікатором професій України 2026 для встановлення найбільш відповідних сфер зайнятості.

ДОДАТОК Б

Методика 2. Опитувальник мотиваційних впливів на вибір професії**(Барбуто Д., Сколк Р.; переклад О. Сидоренко)**

Інструкція: Оцініть, наскільки кожне з наведених тверджень відповідає Вашим уявленням про те, чому Ви обрали (або збираєтеся обрати) певну сферу діяльності, за шкалою:

1 - зовсім не згоден/а, **2** - скоріше не згоден/а, **3** - частково згоден/а, **4** - скоріше згоден/а, **5** - повністю згоден/а.

№	Твердження	1	2	3	4	5
1	Я обираю цю сферу, тому що мені подобається сам процес роботи в ній.					
2	Мені важливо, що ця робота відповідає моїм особистим цінностям.					
3	Основний мотив мого вибору - можливість добре заробляти.					
4	Я обираю цю сферу, бо хочу, щоб інші бачили мене успішною/успішним людиною.					
5	Ця діяльність дозволяє мені служити суспільству, робити щось важливе для інших.					
6	Мені цікаво розвиватися у цій сфері заради самого процесу навчання.					
7	Ця робота відповідає тому, ким я хочу бути як особистість.					
8	Я обираю цю сферу, бо тут можна добре заробити.					
9	Мені важливо, щоб оточення схвалювало мій вибір.					
10	Ця діяльність дозволяє вносити реальний внесок у розвиток суспільства.					
11	Я люблю займатися цим заради самого процесу, незалежно від результату.					
12	Цей вибір відображає мої глибинні переконання та цінності.					
13	Фінансова стабільність у цій сфері є ключовим чинником мого вибору.					
14	Я хочу, щоб рідні та друзі пишалися моїм вибором.					
15	Ця діяльність дає мені можливість допомагати іншим і служити спільному благу.					

Ключ до опитувальника

Джерела мотивації (умовні позначення і питання):

- ВП - Внутрішній процесний мотив (інтерес до змісту): питання 1, 6, 11
- ВС - Мотив внутрішньої самоконцепції (відповідність цінностям): питання 2, 7, 12

– ІВ - Мотив інструментальної винагороди (матеріальна вигода): питання 3, 8, 13

– ЗС - Мотив зовнішньої самоконцепції (соціальні очікування): питання 4, 9, 14

– ІЦ - Мотив інтерналізованих цілей (служіння суспільству): питання 5, 10, 15

Обробка: підсумуйте бали за трьома питаннями кожного джерела. Максимальний бал за кожним джерелом - 15. Джерело з найвищим балом є домінуючим мотивом вибору.

ДОДАТОК В

Методика 3. Анкета «Вплив війни на вибір вашої професії»

Шановний/а досліджуваний/а! Ця анкета допоможе нам зрозуміти, як повномасштабна війна вплинула на Ваші уявлення про майбутній вибір спеціальності. Анкета є анонімною. Дякуємо за щирість.

Інструкція: Оцініть кожне твердження за шкалою від 1 до 5, де:

1 - зовсім не згоден/а, **2** - скоріше не згоден/а, **3** - важко відповісти, **4** - скоріше згоден/а, **5** - повністю згоден/а.

№	Твердження	1	2	3	4	5
1	До початку повномасштабного вторгнення я мав/мала чіткі плани щодо майбутньої професії.					
2	Після 24 лютого 2022 року мої уявлення про бажану професію суттєво змінилися.					
3	Дистанційне навчання ускладнило моє ознайомлення з різними професіями.					
4	Я відчуваю невизначеність щодо того, ким хочу стати у майбутньому.					
5	Воєнний час спонукав мене замислитися над суспільно значущими спеціальностями (медицина, психологія, оборона тощо).					
6	Я готовий/а змінити свої кар'єрні плани залежно від потреб країни.					
7	Ситуація в Україні впливає на мою впевненість у тому, що обраний фах буде затребуваний.					
8	Я маю можливість отримувати достатньо інформації про різні спеціальності в умовах дистанційного навчання.					
9	Мої батьки та рідні більш активно радять мені певну спеціальність, ніж до війни.					
10	Я думаю про можливість навчання або роботи за кордоном як запасний варіант.					
11	Під час війни я більше цікавлюся спеціальностями, пов'язаними з відновленням України.					
12	Невизначеність майбутнього заважає мені серйозно думати про вибір спеціальності.					
13	Я відчуваю необхідність обирати "безпечну", стабільну спеціальність через воєнний час.					
14	Мої пріоритети щодо майбутньої кар'єри стали більш прагматичними через ситуацію в країні.					
15	Досвід війни зробив мене більш свідомим/свідомою при виборі майбутньої спеціальності.					
16	Я дізнався/дізналася про нові спеціальності, які виникли або набули важливості під час війни.					
17	Мені складно будувати довгострокові кар'єрні плани в умовах невизначеності.					

18	Я пов'язую свій майбутній вибір з тим, що буде потрібно для відбудови України.					
19	Воєнний час збільшив мою мотивацію отримати якісну освіту і спеціальність.					
20	Загалом, моє уявлення про бажану спеціальність у воєнний час стало більш усвідомленим.					

Ключ до анкети

Шкали та відповідні питання:

– Кар'єрна невизначеність (питання 4, 12, 17): сума 3–15; вищий бал = більша невизначеність

– Зміна пріоритетів (питання 2, 5, 11, 15): сума 4–20; вищий бал = суттєвіша зміна

– Суспільна орієнтація (питання 5, 6, 18, 11): сума 4–20; вищий бал = більша суспільна спрямованість

– Вплив на освітні плани (питання 3, 8, 10, 16): сума 4–20; вищий бал = більший вплив на освітні рішення

– Прагматизм вибору (питання 13, 14, 7): сума 3–15; вищий бал = більша прагматична спрямованість

Відкриті запитання:

1. Яку спеціальність Ви розглядаєте як основну для себе зараз?

2. Чи змінилися Ваші плани через війну? Якщо так - як саме?

3. Яку роль, на Вашу думку, відіграє обрана спеціальність у відбудові України?

ДОДАТОК Г

**Методика 4. Анкета «Соціальні тренди та вибір професії»
(авторська)**

Шановний/а досліджуваний/а! Ця анкета вивчає, як сучасне медіасередовище та соціальні тренди впливають на Ваше уявлення про привабливі спеціальності. Анкета анонімна.

Загальна інформація: Стать: ☐ Ч ☐ Ж Вік: _____ Клас: _____

Інструкція: Оцініть кожне твердження від 1 до 5, де:

1 - зовсім не стосується мене, **3** - частково, **5** - повністю стосується.

№	Твердження	1	2	3	4	5
1	Я регулярно переглядаю контент про успішних людей та їхні кар'єри у соціальних мережах.					
2	Соціальні мережі є моїм головним джерелом інформації про привабливі спеціальності.					
3	Я помічаю, що мої уявлення про "круту" роботу формуються під впливом того, що популярне в TikTok/Instagram.					
4	Я критично оцінюю інформацію про спеціальності, яку бачу в соціальних мережах.					
5	Я розумію, що образ блогерства у соціальних мережах не завжди відповідає реальності.					
6	Я вмію відрізнити свої справжні інтереси від того, що "модно" у медіасередовищі.					
7	Цифровізація та ІТ-технології суттєво впливають на мій вибір майбутньої спеціальності.					
8	Я хотів/хотіла б мати спеціальність, пов'язану з технологіями та штучним інтелектом.					
9	Можливість дистанційної/гнучкої роботи є важливим критерієм вибору для мене.					
10	Думка популярних блогерів та інфлюенсерів впливає на мої кар'єрні уподобання.					
11	Якщо певна спеціальність "на хвилі" в інтернеті, це робить її більш привабливою для мене.					
12	Мені подобаються спеціальності, які часто фігурують у контенті людей, на яких я підписаний/а.					
13	Я хотів/хотіла б займатися творчою, креативною роботою.					
14	Розвиток креативних індустрій (дизайн, медіа, ігри) впливає на мій вибір.					
15	Я вважаю, що творчі спеціальності мають хороші перспективи у майбутньому.					
16	Я цікавлюся "зеленими" спеціальностями (екологія, відновлювана енергетика тощо).					
17	Я вважаю, що суспільно важливі спеціальності (медицина, освіта) є пріоритетними.					
18	Мені важливо, щоб моя робота мала значення для суспільства, а не лише для мого гаманця.					

19	Престижність та визнання є важливими критеріями при виборі спеціальності для мене.					
20	Рівень заробітної плати є головним критерієм при виборі спеціальності.					
21	Думка батьків та рідних суттєво впливає на мій вибір спеціальності.					
22	Міжнародна мобільність та можливість працювати за кордоном важлива для мого вибору.					
23	Я розглядаю можливість навчання або роботи в іншій країні.					
24	Я хотів/хотіла б мати спеціальність, що є затребуваною на міжнародному ринку праці.					
25	Загалом, соціальні тренди та медіасередовище суттєво впливають на мій вибір спеціальності.					

Ключ до анкети (шкали)

Код	Шкала	Питання	Інтерпретація
МА	Медіазалежність	1–3	Вищий бал = більший вплив соціальних мереж
КМ	Критичне мислення	4–6	Вищий бал = кращий критичний фільтр
ЦВ	Цифровий вплив	7–9	Вищий бал = сильніший ІТ-орієнтований вплив
ПМ	Популярність у медіа	10–12	Вищий бал = схильність до "модних" спеціальностей
КТ	Креативний тренд	13–15	Вищий бал = орієнтація на творчі спеціальності
ЕС	Суспільна значущість	16–18	Вищий бал = суспільна мотивація вибору
ПС	Прагматизм/соціальний тиск	19–21	Вищий бал = прагматично-соціальна мотивація
ГМ	Глобальна мобільність	22–24	Вищий бал = орієнтація на міжнародні можливості
ЗА	Загальний вплив трендів	25	Інтегральний показник медіавпливу

Відкрите запитання: Які три спеціальності здаються Вам найпривабливішими зараз, і чому? (напишіть у 2–3 реченнях)